

6. Produksjons- og markedsforhold

6.1. Utvinning av råolje og naturgass

Produksjon og markedsforhold

Den gjennomsnittlige prisen på Nordsjøljen Brent Blend var i 2008 på 96,2 dollar per fat, opp 32 prosent fra året før. Omregnet til norske kroner økte oljeprisen med 24 prosent til 527 kroner per fat. Siden 2003 har gjennomsnittlig oljepris, regnet i dollar og kroner, steget med henholdsvis 233 og 157 prosent.

Oljeprisen svingte mye i løpet av 2008. I januar 2008 var oljeprisen under 90 dollar per fat. På sitt høyeste var prisen oppe i hele 146,0 dollar per fat 3. juli, mens den var nede i 34,5 dollar 29. desember. Prisoppgangen fram mot sommeren kom hovedsakelig som følge av sterk oljeetterspørselvekst i Asia, Midt-Østen og Latin-Amerika. I tillegg bidro svært lav reservekapasitet på produksjon, økt geopolitisk usikkerhet vedrørende Irans atomprogram og uvanlig lav lageroppbygning av råolje i 2. kvartal til prisøkningen.

Fra 3. juli til 12. september falt oljeprisen med 50 dollar per fat. Høy oljepris og amerikansk lavkonjunktur medførte kraftig svekkelse i oljeetterspørselen i

OECD- området, og særlig i USA. Økt oljeproduksjon i OPEC bidro også til avtagende overskuddsetterspørsel i oljemarkedet. Nye felter kom i drift i Nigeria, Angola og Saudi- Arabia og bidro også til økt reservekapasitet.

Fra 12. september til 31. desember falt oljeprisen videre med 60 dollar per fat. Finanskrisen og den økonomiske tilbakegangen i USA forplantet seg globalt og bidro til akselerert svekkelse i oljeetterspørselen. Oljelagrene økte kraftig gjennom høsten og verken store produksjonskutt i OPEC eller omfattende produksjonsstans i Mexicogulven i kjølvannet av orkanene Gustav og Ike kunne hindre oljeprisfallet.

Ifølge kvartalsvis nasjonalregnskap var verdien av olje- og gassproduksjonen 677,2 milliarder kroner i 2008, mot 539,3 milliarder kroner i 2007. Økningen fra 2007 til 2008 skyldes høyere olje- og gasspriser og en høyere gassproduksjon.

Eksportverdien av råolje, inkludert kondensat, økte til 365,9 milliarder kroner i 2008, fra 317,0 milliarder kroner i 2007. Tilsvarende økte eksportverdien av naturgass fra 134,5 til 192,8 milliarder kroner. I tillegg kommer eksport av LPG, råbensin, whitespirit mv. Dette utgjorde 42,5 milliarder kroner. Samlet eksportverdi av petroleumprodukter var i 2008 på 601,2 milliarder kroner.

Den samlede produksjonen av petroleum på norsk sokkel økte med 1,7 prosent til 242,1 millioner Sm³ oljeekvivalenter (o.e.) fra 2007 til 2008. Av den totale produksjonen utgjorde produksjonen av råolje (inkl. NGL og kondensat) 59 prosent og produksjonen av naturgass 41 prosent. Oljeproduksjonen gikk ned med 4,4 prosent fra 2007 til 2008. Det var nedgang på de fleste felt. Produksjonen av olje var i fjor 32 prosent lavere enn toppnivået i 2000. Gassproduksjonen fortsetter å øke, og steg med 10,6 prosent fra 2007 til 2008. Det er hovedsakelig det nye gassfeltet Ormen Lange som bidrar til økningen. Siden 2000 har utvinningen av gass doblet seg.

Ved årsskiftet 2008/2009 var det 59 produserende felt på norsk kontinentalsokkel. Tre nye felt, Alvheim, Vilje og Volve, ble satt i drift i 2008. Alle disse feltene produserer olje og er lokalisert i Nordsjøen. Store felt med betydelig oljeproduksjon er Ekofisk, Troll Vest, Grane, Gullfaks og Åsgard.

Den norske produksjonen av naturgass domineres av de fire store feltene Troll, Sleipner, Åsgard og Ormen Lange. I 2008 produserte disse fire feltene henholdsvis 29,7, 11,3, 11,4 og 11,4 millioner Sm³ o.e. naturgass, eller 64 prosent av den samlede gassproduksjonen på norsk sokkel.

Tabell 6.1. Produksjon av olje (inkl. NGL og kondensat) og gass i 2008

	Produksjon 2008	Endring fra 2007		Andel av henholdsvis olje- og gassproduksjonen Prosent
	Tusen Sm ³ o.e.	Tusen Sm ³ o.e.	Prosent	
Petroleum i alt	242 106	4 103	1,7	
Olje i alt	142 873	-5 446	-3,7	100
<i>Herav:</i>				
Åsgard	9 973	-980	-8,9	7
Gullfaks	9 613	-501	-5,0	7
Statfjord	6 229	-1 406	-18,4	4
Ekofisk	16 126	-567	-3,4	11
Troll Vest	9 242	-1 553	-14,4	6
Kristin	6 023	167	2,9	4
Snorre	8 657	191	2,3	6
Oseberg	10 214	36	0,4	7
Grane	10 037	-1 955	-16,3	7
Gass i alt	99 233	9 549	10,6	100
<i>Herav:</i>				
Troll Øst	29 728	-6 052	-16,9	30
Sleipner Øst	11 345	-2 075	-15,5	11
Ekofisk	2 862	-68	-2,3	3
Gullfaks Sør	4 073	-206	-4,8	4
Oseberg	5 598	1 601	40,1	6
Åsgard	11 423	-18	-0,2	12
Kristin	3 941	251	6,8	4
Ormen Lange	11 437	9 767	584,9	12

Kilde: Oljedirektoratet.

Tabell 6.2. **Produksjons- og eksportutviklingen for olje og gass**

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
	Millioner Sm ³ o.e.											
Produksjon¹	233,3	226,3	230,7	244,4	252,3	259,0	262,5	264,0	257,2	248,9	238,0	242,1
olje	175,9	168,7	168,7	181,2	180,9	173,6	165,5	162,8	148,1	136,6	128,3	122,7
NGL	8,1	7,4	7,0	7,2	10,9	11,8	12,9	13,6	15,7	16,7	16,6	16,0
kondensat	6,4	6,0	6,5	6,3	6,6	8,0	11,1	9,1	8,4	8,0	3,5	4,2
gass	43,0	44,2	48,5	49,7	53,9	65,5	73,1	78,5	85	87,6	89,7	99,2
Eksport	Millioner Sm ³ o.e.											
olje	163,7	156,2	152,9	163,8	169,0	161,3	151,0	150,3	134,3	122,1	119,4	108,3
gass	42,3	42,7	46,7	48,5	50,5	64,4	71,1	76,3	82,5	84,6	85,7	94,6
	Milliarder kroner											
Eksportverdi ²	163,7	118,3	159,2	306,6	295,7	257,3	257,9	312,8	392,6	456,1	444,2	548,3
	US dollar per fat Brent Blend											
Oljepris	19,16	12,76	18,09	28,58	24,40	24,96	28,90	38,29	54,5	64,72	72,96	96,22

¹ Netto salgbar mengde.² Eksklusive eksport av LPG, råbensin, whitespirit mv.

Kilde: Oljedirektoratet, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank.

Tabell 6.3. **Påløpte og antatte investeringskostnader. Utvinning av råolje og naturgass og rørtransport. 2004-2009. Millioner kroner**

	2004	2005	2006	2007	2008 ¹	2009 ¹
I alt	71 473	88 478	95 740	109 637	127 369	145 484
Utvinning av råolje og naturgass i alt	65 327	78 463	90 442	106 013	125 506	144 574
Leting og konseptstudier	4 010	7 537	11 718	17 921	24 958	29 062
Feltutbygging og felt i drift	44 962	53 913	60 328	76 764	95 402	108 432
Feltutbygging	13 717	19 518	21 316	30 762	35 027	34 404
Varer	4 887	6 247	8 179	11 179	20 838	18 192
Tjenester	5 152	8 405	8 542	12 765	8 548	6 659
Produksjonsboring	3 679	4 866	4 594	6 817	5 641	8 590
Felt i drift	31 245	34 395	39 013	46 003	60 375	74 028
Varer	2 133	2 082	3 295	4 059	5 959	13 627
Tjenester	11 434	8 411	11 874	15 087	21 558	27 176
Produksjonsboring	17 678	23 901	23 844	26 857	32 857	33 224
Landvirksomhet ²	16 355	17 014	18 396	11 327	5 146	7 080
Rørtransport	6 146	10 015	5 297	3 624	1 863	910

¹ Anslag. Registrert 4. kvartal 2008.² Omfatter kontorer, baser og terminalanlegg på land.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Fra starten i 1971 og fram til utgangen av 2008 har det til sammen blitt produsert 5,1 milliarder Sm³ o.e. på norsk sokkel, ifølge Oljedirektoratet. De totale utvinnbare ressursene, inkludert det som allerede er produsert, anslås til 13,2 milliarder Sm³ o.e. De gjenværende utvinnbare ressursene er altså beregnet til 8,1 milliarder Sm³ o.e. Gjenværende reserver i felt som er omfattet av godkjent plan for utbygging og drift (PUD) anslås til 3,4 milliarder Sm³ o.e., tilsvarende 42 prosent av de antatt totalt gjenværende utvinnbare ressursene.

Investeringer

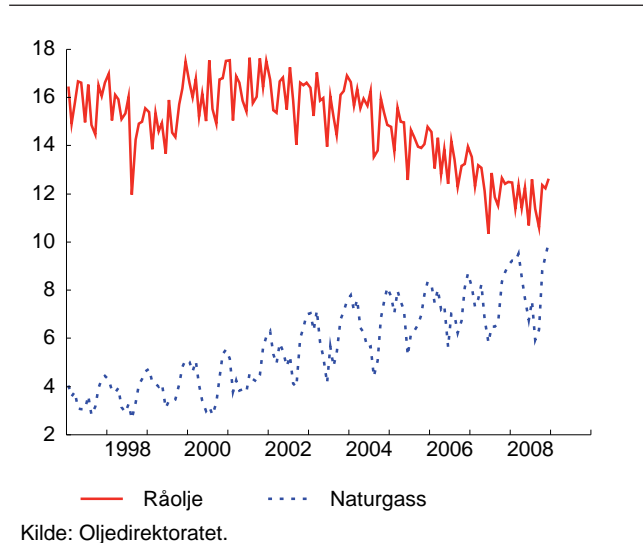
Investeringstillene for 2008 representerer påløpte tall for de første tre kvartalene pluss selskapenes anslag for 4. kvartal. Anslagene for 2009 er hovedsakelig basert på budsjettforslag fremlagt 1. oktober. Oljeprisen har i kjølvannet av finanskrisen falt med nesten 60 dollar per fat i løpet av 4. kvartal og derigjennom forverret de økonomiske rammevilkårene for næringen. Det er grunn til å tro at oljeselskapene ikke evnet å kutte

vesentlig i sine investeringsplaner for 4. kvartal, men at de har noe større handlingsrom for innværende år.

Anslag 2008

Ifølge oljestatistikkens anslag fra november 2008, var de samlede investeringer i olje- og gassvirksomhet og rørtransport 127,4 milliarder kroner i 2008. Dette er en økning på 17,7 milliarder kroner fra 2007. Økningen fra 2007 kom innenfor alle investeringsområder med unntak av landvirksomhet og rørtransport, der anslagene indikerer nedgang.

Investeringene til lettevirksomhet i 2008 ble i 4. kvartal 2008 anslått til 25,0 milliarder kroner, en økning med 7,0 milliarder eller 39 prosent fra året før. Av dette ble 16,1 milliarder kroner brukt på undersøkelsesboring, 5,3 milliarder eller 49 prosent mer enn i 2007. Det ble gjennomført ca. 2 900 leteboredøgn i 2008, 40 prosent mer enn i 2007. Antall leteboredøgn er summen av antall døgn de ulike boreriggene utfører leteboring på

Figur 6.1. Olje- og gassproduksjon. Råolje (millioner tonn) og naturgass (milliarder Sm³). Ujusterte tall

norsk sokkel i løpet av et år. Den høyere veksttakten for borekostnadene enn for antall boredøgn kan indikere at enhetskostnadene på riggleie også har økt fra 2007 til 2008.

Det ble påbegynt hele 56 letebrønner på norsk kontinentalsokkel i 2008, 24 flere enn i 2007. Det ble boret 32 brønner i Nordsjøen, 16 i Norskehavet og 8 i Barentshavet. Det ble gjort 25 nye funn, 12 i Nordsjøen, 9 i Norskehavet og 4 i Barentshavet. Samlet ressurstilvekst fra disse funnene er ifølge Oljedirektoratet beregnet til mellom 33 og 81 millioner Sm³ utvinnbar olje og mellom 49 og 97 milliarder Sm³ utvinnbar gass. Oljefunnene i 2008 er i samme størrelsesorden som i 2007, mens gassfunnene er tre til fire ganger større enn i 2007. Oljefunnene er stort sett gjort i Nordsjøen mens gassressursene for det meste er funnet i Norskehavet og Barentshavet.

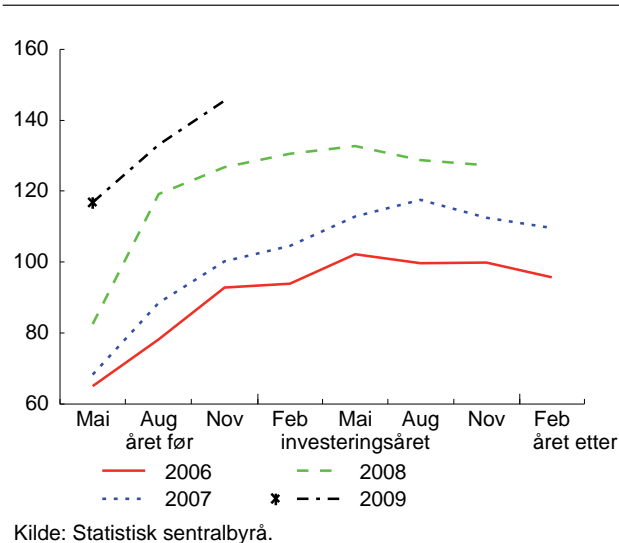
Investeringer til feltutbygging i 2008 ble anslått til 35,0 milliarder kroner. Dette er 4,3 milliarder mer enn de endelige utbyggingsinvesteringene i 2007. De største investeringene ble i 2008 gjort på utbyggingsprosjektene Gjøa, Skarv og Tyrihans.

Anslaget for investeringer til felt i drift i 2008 ble på 60,4 milliarder kroner. Dette er hele 14,4 milliarder mer enn endelige tall for 2007. Det var spesielt feltene Ekofisk, Valhall, Ormen Lange og Troll som skilte seg ut med høyt investeringsnivå i 2008.

Investeringene til oppstrømsrelatert landvirksomhet i 2008 ble i 4. kvartal anslått til 5,1 milliarder kroner. Dette er en nedgang med 6,2 milliarder sammenlignet med endelige investeringstall for 2007. Nedgangen har sammenheng med at investeringene på terminalene knyttet til Ormen Lange og Snøhvit var lavere i 2008.

Investeringene i rørtransport ble i 4. kvartal anslått til 1,9 milliarder kroner for 2008. Dette er 1,8 milliarder

Figur 6.2. Årsanslag for investeringskostnader i oljevirksomheten. Milliarder kroner

lavere enn de endelige tall for 2007. Nedgangen skyldes hovedsakelig lavere investeringer på Gassled og at rørledningen Njord gasseksport ble ferdigstilt tidlig i 2008.

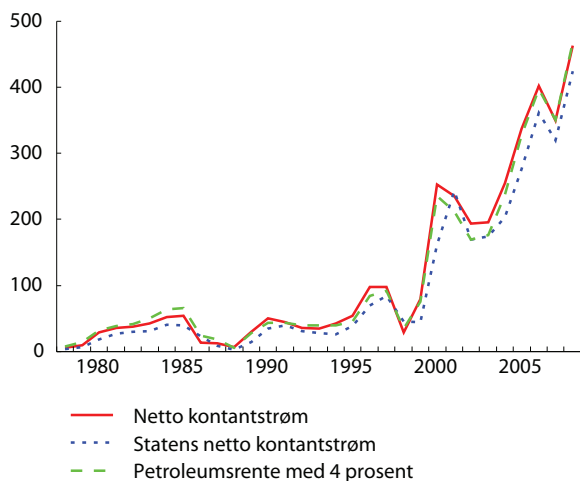
Anslag 2009

Oljestatistikken samler hvert kvartal inn oljeselskaperes egne anslag for sine fremtidige investeringskostnader. Statistikken inkluderer alle aktive lisenser, alle felt og rør som er i drift og som skal bygges ut, som er godkjent av myndighetene, samt landanlegg direkte knyttet mot olje- og gassproduksjonen.

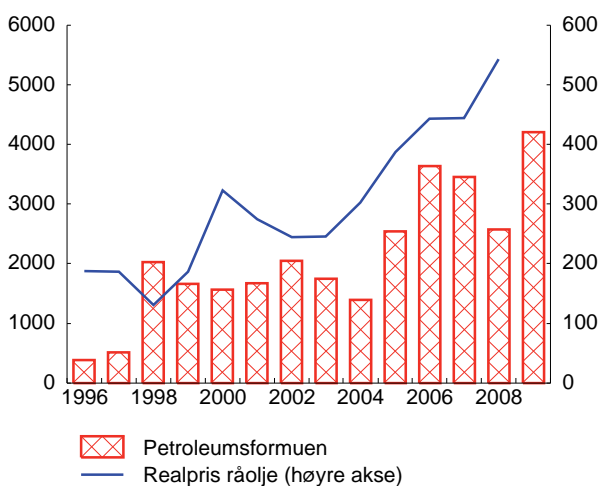
Investeringene i olje- og gassvirksomheten for 2009, inkludert rørtransport, ble i 4. kvartal anslått til rekordhøye 145,5 milliarder kroner. Dette er 12,7 milliarder høyere enn anslått i kvartalet før og hele 18,7 milliarder høyere enn tilsvarende anslag for 2008, gitt i 4. kvartal 2007. Det er anslagene for investeringene til felt i drift og landvirksomhet som øker sammenlignet med tilsvarende anslag for 2008. Tallene for leting, feltutbygging og rørtransport viser en svak nedgang.

Anslagene er basert på oljeselskaperes budsjetter som stort sett ble besluttet før det kraftige oljeprisfallet i 4. kvartal. Det er grunn til å tro at de fleste planlagte investeringsprosjekter for 2009 allerede er kontraktfestet og derfor vanskelige å reversere. For noen av prosjektene har oljeselskapene større fleksibilitet. Dette gjelder prosjekter kontrahert som opsjoner eller planlagte prosjekter der kontrakter med underleverandører ennå ikke er undertegnet. I tillegg foregår det forhandlinger om pris på allerede inngåtte kontrakter. Disse forhold gir oljeselskapene noe handlingsrom til å kutte i sine investeringsplaner for 2009 dersom de ønsker det.

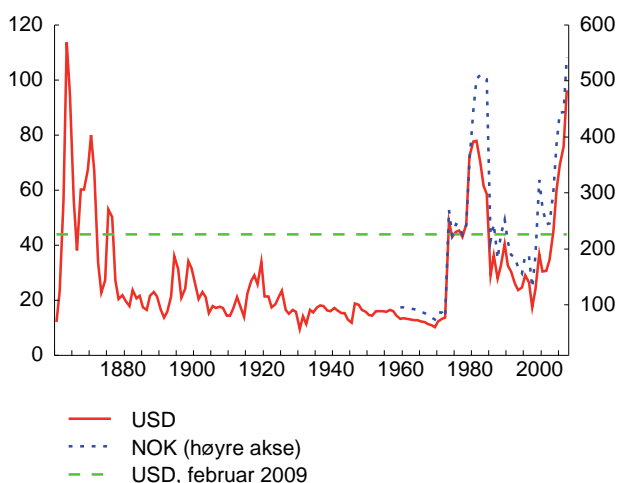
Oljeselskapene foretar sine lønnsomhetsvurderinger basert på deres oljeprisforventninger fram i tid, ikke på dagens oljepris. På den annen side blir oljeinvesteringene stort sett finansiert med selskapenes

Figur 6.3. **Petroleumsrente og kontantstrøm fra utvinning av olje og gass. Milliarder kroner**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.4. **Petroleumsformuen i milliarder 2008-kroner. Råoljepris i norske 2008-kroner/fat**

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Finansdepartementet.

Figur 6.5. **Realpris på råolje. 1861-2008. 2008-priser per fat. Deflatert med konsumpris USA**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

løpende inntekter. Dagens lave oljepriser reduserer disse inntektene og dermed begrenses selskapenes investeringsrammer.

Investeringene til leting i 2009 ble anslått til 29,1 milliarder kroner, 2,3 milliarder kroner lavere enn anslaget gitt i kvartalet før. Anslaget ligger 0,6 milliarder lavere enn tilsvarende anslag gitt for 2008.

Investeringene til feltutbygging i 2009 ble i 4. kvartal 2008 anslått til 34,4 milliarder kroner, 1,0 milliarder mer enn anslått for 2009 i det foregående kvartalet. Anslaget er 1,6 milliarder lavere enn tilsvarende anslag for 2008. Det er ventet at det også kommer til noen nye prosjekter, som vil kunne bidra til å øke utbyggingsinvesteringene til neste år utover det som ligger inne i tellingen nå. De klart største av disse er Goliat og Gudrun/Sigrun. Oljeprisfallet har økt sannsynligheten for at noen av disse prosjektene blir utsatt.

Investeringene til felt i drift i 2009 ble anslått til rekordhøye 74,0 milliarder kroner. Sammenlignet med tilsvarende anslag for 2008, gitt i 4. kvartal 2007, representerer dette en økning på hele 18,8 milliarder kroner. Det er innenfor dette investeringsområdet oljeselskapene har størst handlingsrom til å kutte i sine investeringsplaner. Investeringene her består delvis av relativt små og uavhengige prosjekter. Dette kan gjelde både investeringsprosjekter med målsetning om å øke utvinningskapasiteten i eksisterende produksjonsbrønner og prosjekter der moderate funn i nærheten av eksisterende felt i drift blir utvunnet.

Det er denne type investeringer som generer produksjon og inntekter tidligst. Med dagens oljepris er disse investeringene ikke lenger så attraktive å gjennomføre på kort sikt. De største driftsinvesteringene forventes også i 2009 å komme på feltene Ekofisk, Valhall, Ormen Lange og Troll.

Investeringene til landvirksomhet i 2009 ble i 4. kvartal 2008 anslått til 7,1 milliarder kroner. Anslaget ligger 2,5 milliarder høyere enn tilsvarende anslag gitt for 2008. Anslagene for 2009 domineres av terminalinvesteringer knyttet til Gassled og Melkøya.

Investeringene til rørtransport i 2009 ble anslått til 0,9 milliarder kroner, 0,5 milliarder kroner høyere enn anslaget gitt i kvartalet før og 0,4 milliarder lavere enn tilsvarende anslag gitt for 2008.

Petroleumsinntektene

Netto kontantstrøm fra petroleumsvirksomheten, definert som bruttoprodukt minus lønnskostnader og løpende investeringer, økte med 114 milliarder kroner til 463 milliarder kroner fra 2007 til 2008. Økningen i kontantstrømmen på 33 prosent skyldes hovedsakelig den gjennomsnittlige oppgangen i oljeprisen på 32 prosent og en økning på 1,7 prosent i produksjonen fra forrige år. Netto kontantstrøm ble negativt påvirket av økningen i investeringene på 16 prosent.

Lønnskostnadene, som tilsvarende kun 5,3 prosent av netto kontantstrøm, økte med 13 prosent. *Statens netto kontantstrøm* fra petroleumsvirksomheten i 2008 ble av Finansdepartementet i desember anslått til 425 milliarder kroner, en oppgang på 105 milliarder fra 2007. Både statens inntekter fra skatter og avgifter og inntektene fra statens direkte eiendeler i petroleumsvirksomheten økte.

Petroleumsrenten er et uttrykk for den meravkastningen som oppnås i petroleumssektoren utover normal avkastning på realkapitalen. Petroleumsrenten er definert som driftsresultat i sektoren inklusive indirekte skatter, fratrukket kapitalslit og antatt normal realavkastning på 4 prosent på kapitalen. Det følger at petroleumsrenten da er lik netto kontantstrøm tillagt løpende investeringer og fratrukket de beregnede kapitalkostnadene. Petroleumsrenten anslås til 467 milliarder kroner i 2008, en økning på nær 117 milliarder kroner eller vel 33 prosent fra 2007. Petroleumsrentens andel av BNP økte fra 15,4 prosent i 2007 til 18,4 prosent i 2008, like høyt som rekordnivået i 2006.

Petroleumsformuen er lik nåverdien av anslått framtidig netto kontantstrøm fra petroleumsvirksomheten fratrukket verdien av realkapitalen i sektoren. Anslag på petroleumsformuen vil alltid være svært usikre, og avhenger av anslag på fremtidige priser, produksjonsmengder, produksjonskostnader og realrenter. I Nasjonalbudsjettet 2009 har Finansdepartementet anslått framtidig netto kontantstrøm til 5455 milliarder 2009-kroner. Dette er vesentlig høyere enn i 2008 (3520 milliarder 2008-kroner) og skyldes først og fremst klart lavere anslag på fremtidige priser i Nasjonalbudsjettet 2008. Finansdepartementet legger nå til grunn en langsiktig oljepris på 400 2009-kroner fra og med 2010, som ikke er spesielt høyt om man sammenligner med hva andre analytikere antar om de langsiktige fremtidige oljeprisene. Den samlede produksjonen av olje og gass antas å nå en topp om lag 12 prosent over dagens nivå rundt år 2013 og deretter gradvis falle mot 64 prosent av dagens nivå fram mot år 2030.

Når man med disse forutsetningene trekker verdien av realkapitalen fra nåverdien av netto kontantstrøm, er anslått petroleumsformue 4207 milliarder 2008-kroner, se figur 6.4. Dette er 1629 milliarder kroner høyere enn anslått ett år tidligere.

Etter hvert som olje og gass utvinnes blir oljeformuen delvis konsumert, delvis reinvestert i human- og realkapital eller reinvestert i finansielle fordringer gjennom Statens pensjonsfond - Utland. Finansdepartementet anslår at fondet ved inngangen til 2009 nådde 2280 milliarder kroner (se figur i boks 4.3). Det er 261 milliarder kroner mer enn ved inngangen til 2008. Gjennom de tre første kvartalene i fjor ble fondet tilført nye midler på 307 milliarder kroner. Over samme periode var avkastningen på fondet målt i internasjonal valuta negativ og førte til at verdien sank med 327 milliarder

Tabell 6.4. **Petroleumsrente og andel av BNP¹**

	Petroleumsrente Milliarder kroner	Petroleumsrentens andel av brutto- nasjonalproduktet. Prosent
1992	39,0	5,0
1993	39,2	4,8
1994	39,8	4,6
1995	44,8	4,8
1996	84,3	8,3
1997	92,1	8,5
1998	34,3	3,1
1999	75,1	6,3
2000	235,4	16,5
2001	212,3	13,9
2002	168,9	11,1
2003	175,6	11,2
2004	237,6	13,9
2005	326,8	16,8
2006	396,7	18,4
2007	350,1	15,4
2008	467,0	18,4

¹ Ved beregning av renter er det benyttet en normalavkastning på 4 prosent. Kilde: Statistisk sentralbyrå.

kroner. Likevel økte fondet med 101 milliarder kroner gjennom de tre første kvartalene på grunn av en svakere kronekurs.

Den samlede formuen fra petroleumsvirksomheten kan defineres som summen av petroleumsformuen og Statens pensjonsfond - Utland og var ved inngangen av 2009 på 6483 milliarder kroner, en økning på 1 857 milliarder fra inngangen til 2008. *Permanentinntekten* av denne formuen er en anslått langsiktig realavkastning av formuen, og utgjør den delen av petroleumsinntektene vi kan konsumere uten å redusere realverdien. Basert på 4 prosent realrente var permanentinntekten vel 259 milliarder kroner ved inngangen til 2009, en økning på 74 milliarder kroner fra ett år tidligere.

Nåverdien av statens netto kontantstrøm fra petroleumsvirksomheten er i Nasjonalbudsjettet 2009 anslått til 4735 milliarder 2009-kroner. Statens del av petroleumsformuen kan anslås til 3726 milliarder 2008-kroner når verdien av statens realkapital trekkes fra. Statens samlede formue fra petroleumsvirksomheten, inklusive pensjonsfondet, er dermed 6006 milliarder 2008-kroner. Permanentinntekten av denne formuen er 240 milliarder kroner. Handlingsregelen for bruk av petroleumsinntektene sier at vi kan bruke den forventede realavkastningen av Statens pensjonsfond - Utland hvert år. Med 4 prosent avkastning utgjør dette 91 milliarder kroner for 2009, altså vesentlig mindre enn permanentinntekten av den statlige formuen. Etter hvert som mer av petroleumsformuen omplasseres i finansiell formue, vil det som kan brukes etter handlingsregelen nærme seg permanentinntekten.

6.2. Industri og bergverksdrift

Uviklingen i industri og bergverksdrift preges av videre vekst i 1. halvår av 2008, viser tall fra det kvartalsvise nasjonalregnskapet. Høsten 2008 kom et omslag og nedgang grunnet det markerte fallet i internasjonal og hjemlig etterspørsel etter industriprodukter som følge av finanskrisen. Endringstall for produksjon og eksport i 4. kvartal 2008 ble derfor svake. Produksjonen økte likevel med 7,4 prosent fra 2007 til 2008, målt i løpende priser. I faste priser var økningen 2,5 prosent, se tabell 6.5. Industrien kan deles inn i næringer som produserer industrielle råvarer, verkstedindustri, skip og plattformform og annen industri. De sto for henholdsvis 31, 24, 14 og 31 prosent av produksjonen i 2008, målt i faste 2006-priser. Næringer som produserer industrielle råvarer er treforedling, oljeraffinerer, kjemiske råvarer, kjemisk og mineralsk industri og metallindustrien. Annen industri omfatter nærings- og nytelsesmiddelindustri, trelast- og trevareindustri, forlag og grafisk industri og møbel og gjenvinningsindustri.

Prisutviklingen for tradisjonelle varer fra industri og bergverksdrift var positiv i 2008 med en vekst på 4,0 prosent sammenlignet med 2007, se tabell 6.6. Tradisjonelle varer fra industri og bergverksdrift omfatter ikke skip, oljeplattformer og moduler og heller ikke petroleumforbindelser som krever liten bearbeiding. Eksportprisene økte med 1,0 prosent. Sviktende etterspørsel ute og hjemme sørget for en markert nedgang

i prisene for produksjon og spesielt eksport i 4. kvartal 2008. Dette skjedde etter vekst i de to foregående kvartalene og i 2007. Eksportprisene falt med 5,2 prosent i 4. kvartal 2008 sammenlignet med kvartalet før.

Bruttoproduktet i industri og bergverksdrift, som utgjør differansen mellom produksjon og produktinnsats, steg med 2,9 prosent fra 2007 til 2008, målt i faste priser. Bruttoproduktet i industri og bergverksdrift utgjorde 12,1 prosent av BNP for Fastlands-Norge 2008, målt i løpende priser.

I 2008 var det 298 100 sysselsatte i industrien, ifølge tall fra det kvartalsvise nasjonalregnskapet. Det er 2,5 prosent flere enn i 2007. Det var særlig sterk sysselsettingsvekst i bygging av skip og plattformform (5,8 prosent) og i verkstedindustrien (6,3 prosent). Det var ellers en økning på 3,8 prosent i sysselsettingen innen kjemisk og mineralsk industri mv. I bergverksdrift var det 4 600 sysselsatte i 2008, en økning på 3,9 prosent fra året før. Industriens andel av samlede timeverk i Norge var i 2008 var på 12,7 prosent, litt ned fra 2007.

Innenlands etterspørsel etter tradisjonelle varer fra industri og bergverksdrift gikk opp med 6,1 prosent fra 2007 til 2008, målt i faste priser, se tabell 6.6. Det var en økning på 3,9 prosent i importen av tradisjonelle industrivarer. Dette er knyttet til videre vekst i importen av verkstedprodukter. Hjemmeleveransene

Tabell 6.5. Industri og bergverksdrift. Produksjon og faktoretterspørsel. Sesongjustert. Prosentvis endring fra foregående periode

	Mrd.kr ¹ 2008	Volum					Pris				
		2008	08:1	08:2	08:3	08:4	2008	08:1	08:2	08:3	08:4
Produksjon	811,7	2,5	-1,3	2,8	-0,8	-1,8	4,8	2,1	2,4	1,7	-1,0
Produktinnsats	588,6	2,3	-1,0	3,0	-1,4	-1,9	6,5	2,6	3,2	2,3	-3,6
Bruttoprodukt	223,1	2,9	-0,8	3,1	-0,5	-2,4	0,7	-0,1	-0,7	1,4	7,0
Bruttoinvesteringer i alt	36,1	11,9	-14,2	8,4	-4,3	11,4	3,3	-0,7	2,6	3,4	-2,1
Bruttoinvesteringer i bygg og anlegg	8,5	30,2	-8,9	14,9	-13,9	-21,0	5,5	-7,4	4,5	2,9	10,0
Bruttoinvesteringer i maskiner	27,6	7,7	-15,8	6,3	-1,1	20,7	2,4	1,5	1,7	3,9	-3,9
Sysselsetting ²	302,7	2,5									

¹ Nivå tall i løpende priser, ujusterte tall.

² Lønnstakere og selvstendige, 1 000 personer.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 6.6. Markedsutviklingen for tradisjonelle industri- og bergverksprodukter¹. Sesongjustert. Prosentvis endring fra foregående periode²

	Mrd.kr ¹ 2008 ⁴	Volum					Pris				
		2008	08:1	08:2	08:3	08:4	2008	08:1	08:2	08:3	08:4
Produksjon	604,1	3,1	1,0	1,5	-1,2	-2,1	4,0	0,6	2,1	4,0	-1,7
Eksport ³	249,2	4,7	0,2	0,1	0,3	-4,2	1,0	-1,0	3,2	5,7	-5,2
Hjemmeleveranser	354,9	2,0	1,8	2,8	-2,5	-0,3	6,2	2,0	1,2	2,6	1,3
Import	469,7	3,9	1,7	-1,5	1,0	-3,8	2,9	2,6	1,8	2,1	-1,4
Innenlandsk anvendelse	824,6	3,1	1,7	0,2	-0,5	-2,3	4,3	2,3	1,6	2,3	-0,2
Lagerendringer	-44,8	-3,2	1,2	-2,4	-0,6	-1,2	..	..	..	..	..
Innenlandsk etterspørsel	869,4	6,1	0,5	2,6	0,1	-1,0	4,3	2,2	1,7	2,3	-0,9

¹ Tradisjonelle industri- og bergverksprodukter er en analytisk gruppering som ikke omfatter skip, oljeplattformer og moduler samt petroleumforbindelser som krever liten bearbeiding. Industri og bergverksprodukter er ellers definert i henhold til den internasjonale produktklassifiseringen CPA - Classification of Products by Activity.

² Basisverdi, dvs. markedsverdi fratrukket avgifter og handelsavanse.

³ Inneholder reeksport.

⁴ Nivå tall i ujusterte tall.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

av industrivarer fra norsk produksjon gikk opp med 2,0 prosent fra 2007 til 2008. Eksporten av tradisjonelle varer fra industri og bergverksdrift økte med 4,7 prosent fra 2007 til 2008. Det var en markert vekst i eksporten av verkstedprodukter og spesielt maskiner og utstyr. I tillegg til veksten i eksporten ga den kraftige oppgangen i investeringene i norsk petroleumsvirksomhet i 2007 og 2008 en markert økning i produksjonen i skips- og plattformindustrien. Denne tendensen har man sett over flere år, noe som har skapt store ringvirkninger i norsk verkstedindustri. Veksten i skips- og plattformindustrien, samt verkstedindustrien, bidro mest til oppgangen i industriproduksjonen fra 2007 til 2008, sammen med vekst fra nye og utvidede solenergi-bedrifter. Produksjonen av maskiner og utstyr hadde den største veksten.

Svikten i etterspørselen høsten 2008 bidro til et fall på 4,2 prosent i eksporten av tradisjonelle varer fra industri og bergverksdrift fra 3. til 4. kvartal. Norsk metallindustri er blant de næringene som hittil har merket det bratte fallet i internasjonal etterspørsel mest. Produksjonen gikk ned med 2,0 prosent i 2008 sammenlignet med året før. Dette skjedde etter flere år med klar vekst og svært høye priser. Etter 2007 har det vært et markert fall etterspørsel og priser, særlig i andre halvdel av 2008. Dette har ført til en betydelig lageroppbygging og priser som ikke sikrer tilstrekkelig lønnsomhet i næringen. Produksjonen gikk ned med 11,0 prosent i 4. kvartal 2008 sammenlignet med samme periode året før, og tilpasninger til svikt i etterspørselen startet for alvor.

Kjemisk og mineralsk industri har også blitt klart svekket av nedgangen. Produksjonen i denne næringen gikk ned med 1,3 prosent i 2008 i forhold til året før, mens reduksjonen var på 13,1 prosent i 4. kvartal sammenlignet med samme periode i 2007.

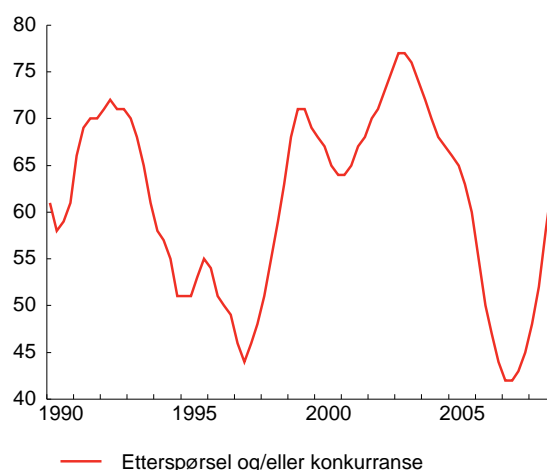
Norsk mineralproduktindustri sammen med trelast- og trevareindustrien har gjennom lavere produksjon merket nedgangen i byggeaktiviteten i 2008. Treforedlingsindustrien har derimot slitt med lav etterspørsel og sterk konkurranse fra utlandet lenge. Denne næringen har allerede gjennomført flere tiltak som har redusert produksjonen.

Deler av verkstedindustrien og norsk skipsbygging ble også påvirket av lavere etterspørsel. Dette gjelder spesielt produksjonen av motorkjøretøy, tilhengere og deler, som hadde en nedgang på 8,6 prosent i 4. kvartal 2008 sammenlignet med samme periode året før. Norsk skipsbygging og metallvareindustri hadde også klart mindre positive vekstrater i 4. kvartal 2008 enn tidligere.

Konjunktursituasjonen og industriens fremtidsvurderinger

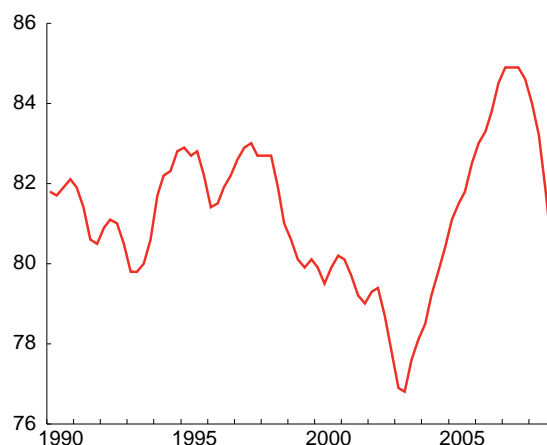
Konjunkturbarometeret er en kvartalsvis spørreundersøkelse som kartlegger industriledernes vurdering av utviklingen for egen virksomhet samt fremtidsutsiktene

Figur 6.6. Konjunkturbarometer: Industri og bergverk. Faktorer som begrenset produksjonen, inneværende kvartal. Sesongjustert og glattet. Prosent

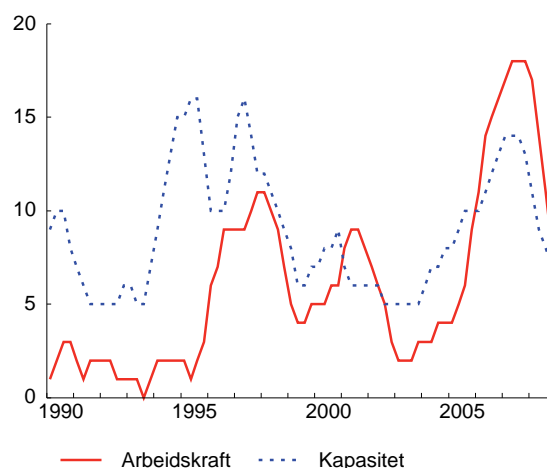
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.7. Konjunkturbarometer: Industri og bergverk. Kapasitetsutnyttingsgraden ved nåværende produksjonsnivå, kvartal. Sesongjustert og glattet. Prosent

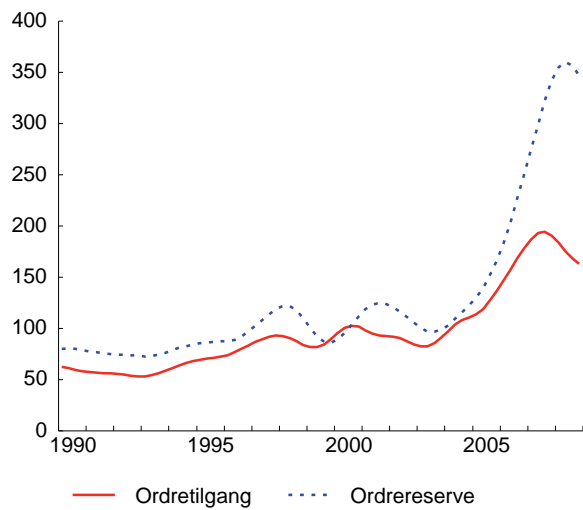
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.8. Konjunkturbarometer: Industri og bergverk. Faktorer som begrenset produksjonen, inneværende kvartal. Sesongjustert og glattet. Prosent

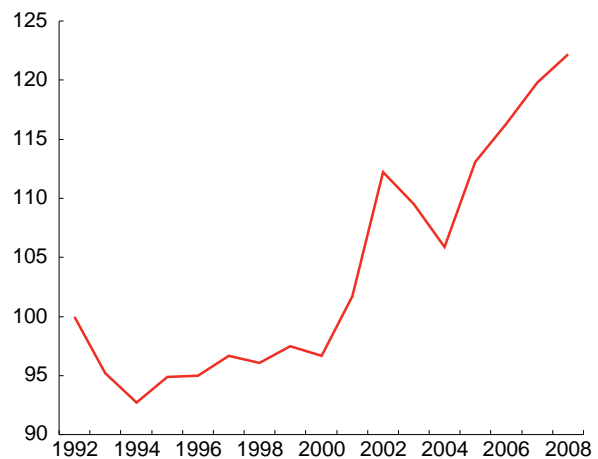
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.9. Ordretilgang og ordreservert i industri i alt. Verdindeks. Trend. 1988=100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.10. Timelønnskostnader i norsk industri i forhold til handelspartnerne i felles valuta. 1992=100

Kilde: Statistisk sentralbyrå, TBU for inntektsoppgjørene og OECD.

på kort sikt. I undersøkelsen defineres «kort sikt» som et kvartal fremover i tid, men dataene vil også til en viss grad reflektere oppfatninger angående utviklingen over et noe lengre tidsrom.

Kvartalsvise resultater for Konjunkturbarometeret viser at konjunkturtoppen inntraff i 3. kvartal 2008. Ved utgangen av året ble det registrert en klar nedgang i produksjonsvolumet. Redusert produksjon av typiske innsatsvarer var årsaken til dette. Sysselsettingsveksten flatet ut i første halvår og sysselsettingen begynte deretter å falle. Nedgangen tiltok merkbart fram mot årsskiftet. Et lignende forløp registreres for utviklingen i ordrebeholdningen. Sviktende ordretilgang både i hjemme- og eksportmarkedet forklarer denne utviklingen. Markedsprisene styrket seg merkbart gjennom året. Valutaeffekter, som en følge av en svakere norsk krone, medvirket til vekst i eksportprisene.

Andelen industriledere som oppga sviktende etterspørsel som en begrensende faktor for produksjonen økte merkbart i 4. kvartal 2008. Lageroppbygging av produkter for salg underbygger dette resultatet. Samtidig var det en merkbart nedgang i tallet på dem som pekte på kapasitetsvansker eller mangel på kvalifisert arbeidskraft. Antall arbeidsmånedene som dekkes av ordrebeholdningen gikk merkbart ned gjennom året, men lå fortsatt på et høyt nivå historisk sett. Uvanlig store ordreserver innenfor verftsrelatert virksomhet var årsaken til dette. Gjennomsnittlig kapasitetsutnyttingsgrad for industrien er beregnet til 80 prosent ved utgangen av 2008.

Vurderingen av generelle utsikter på kort sikt gikk fra positiv til negativ i 3. kvartal 2008, og ved årets utgang var det svært mange industriledere som delte denne oppfatningen. Samtidig oppga stadig flere at de overveide å justere ned vedtatte investeringsplaner.

Boks 6.1. Markedsandeler

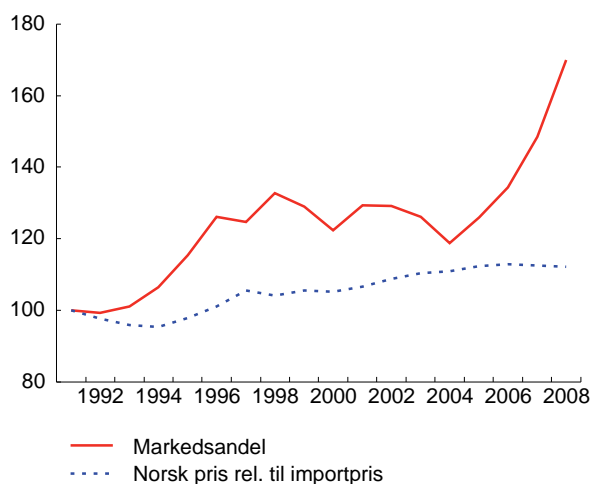
Norske produsenters markedsandeler er definert som forholdet mellom deres leveranser og samlet omsetning i markedet. For eksportvarer beregnes endringer i markedsandelen for de enkelte varegrupper ved å sammenholde volumveksten i den norske eksporten av den aktuelle varen med et veid gjennomsnitt av volumveksten i importen hos våre handelspartnere. Beregningene kan bare gjøres for relativt grove varegrupper. Utviklingen i eksportmarkedsandelene gjenspeiler derfor utviklingen i norsk eksport i forhold til importen av både produkter som ligger svært nær de norske og produkter som avviker betydelig. Utviklingen i eksportmarkedsindikatoren vil bli påvirket av hvordan etterspørselen etter varespekteret til de norske produsentene utvikler seg relativt til gjennomsnittet for disse varene, i tillegg til deres konkurransedyktighet vis-à-vis utenlandske produsenter av varer innen den relativt grove varegruppen.

Hjemmemarkedsandelene for de enkelte varegruppene beregnes som forholdet mellom leveranser fra innenlandske produsenter og samlet innenlandsk anvendelse, begge deler regnet i volum. Beregningene gjøres for de samme grove varegruppene som for eksportmarkedsandeler. Generelt påvirkes markedsandelen av mange faktorer, slik som prisutviklingen på norske varer i forhold til konkurrentenes utenlandsproduserte varer, varenes kvalitet, produktspesialisering, markedsføring og eventuelle kapasitetskranker og lønnsomheter i produksjonen.

Forventning om lavere produksjon, fallende ordretilgang og svekkede eksportmarkedspriser underbygger disse resultatene. Sammensatt konjunkturindikator for industrien (aritmetisk gjennomsnitt av svarene for forventet produksjon, ordrebeholdning og lager, det siste med motsatt fortegn) falt til et svært lavt nivå i 4. kvartal og signaliserer dermed en bratt nedgang i konjunkturforløpet.

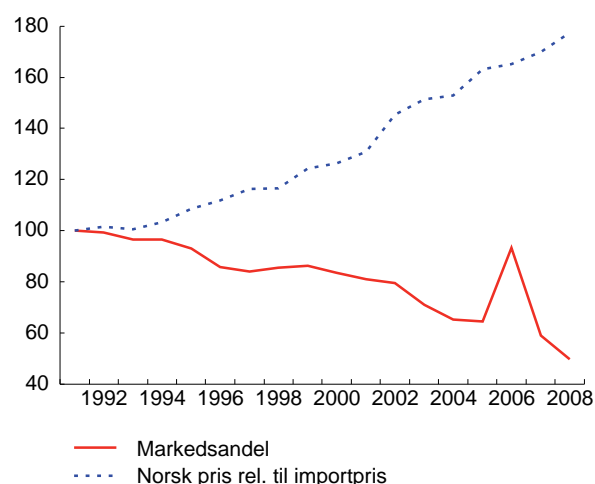

Figur 6.11. Eksport av verkstedprodukter. Markedsandel og relativ pris. 1991=100

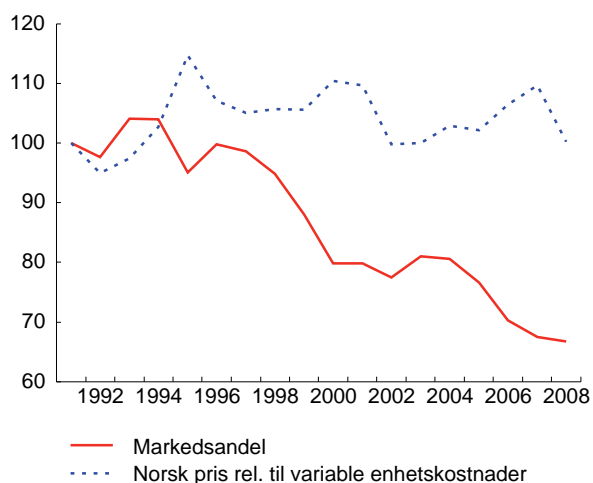
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.12. Hjemmeleveranser av verkstedprodukter. Markedsandel og relativ pris. 1991=100

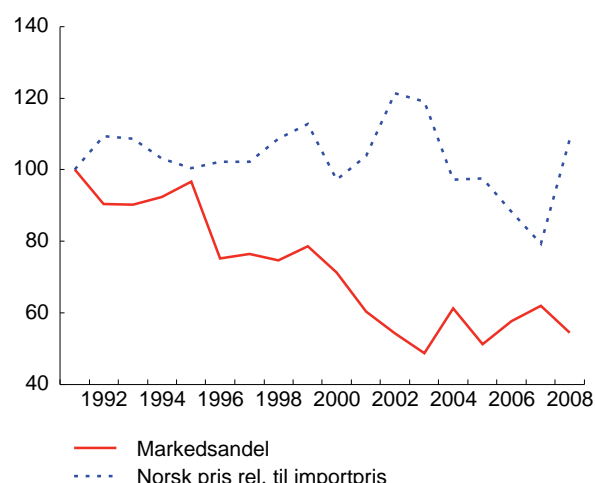
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.13. Eksport av industrielle råvarer. Markedsandel og pris-kostnadsforhold. 1991=100

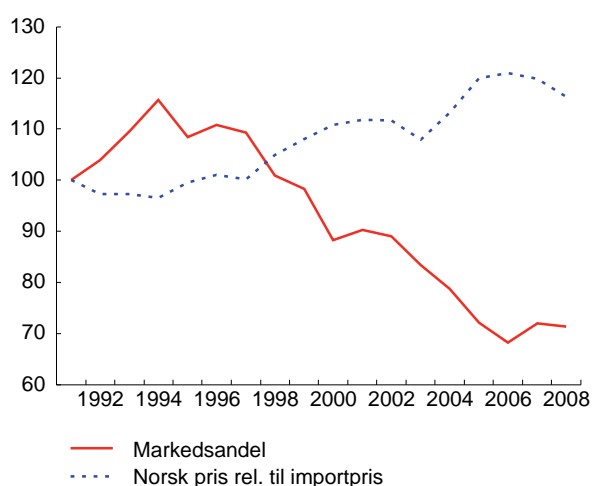
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.14. Hjemmeleveranser av industrielle råvarer. Markedsandel og relativ pris. 1991=100

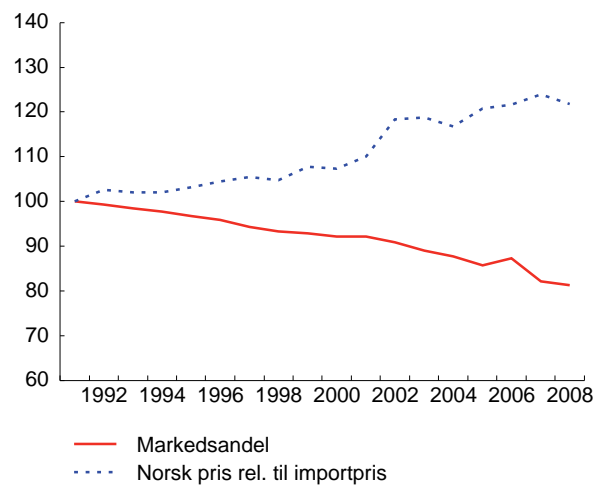
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.15. Eksport av andre varer fra industri og bergverk. Markedsandel og relativ pris. 1991=100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.16. Hjemmeleveranser av andre varer fra industri og bergverk. Markedsandel og relativ pris. 1991=100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Svak etterspørsel etter innsatsvarer

Produsenter av *innsatsvarer* (treforedling, kjemisk industri, metallindustri med flere) melder at produksjonsvolumet flatet ut i første halvår 2008. I andre halvår begynte dette å falle, og nedgangen tiltok i styrke fram mot årsskiftet. Om lag tilsvarende forløp registreres for sysselsettingen. Ordretilgangen ble merkbart svakere gjennom året. Sviktende etterspørsel både i hjemme- og eksportmarkedet var årsaken til dette. Stagnasjonen i hjemmemarkedet kan i stor grad tilskrives en kraftig oppbremsing innenfor bygg- og anleggssektoren som resulterte i lavere etterspørsel etter typiske byggevarer. Næringene trevareindustri, mineralproduktindustri samt deler av metallindustrien ble særlig hardt rammet. Stagnasjonen i eksportmarkedet må ses i sammenheng med den internasjonale konjunkturnedgangen i kjølvannet av finanskrisen. Markedsprisene styrket seg i årets tre første kvartaler, men det registreres et prisfall mot slutten av 2008.

Andelen industriledere som oppga sviktende etterspørsel som en begrensende faktor for produksjonen økte merkbart mot slutten av 2008. Samtidig var det en klar nedgang i tallet på dem som pekte på kapasitetsvansker eller mangel på kvalifisert arbeidskraft. Gjennomsnittlig kapasitetsutnyttingsgrad for de aktuelle næringene falt til 78 prosent i 4. kvartal. Antall arbeids måneder som dekket av ordrebeholdningen var også merkbart lavere enn tidligere. Industriledernes vurdering av generelle utsikter på kort sikt gikk fra positiv til negativ i 2. kvartal 2008, og resten av året var det stadig flere som delte denne oppfatningen. Samtidig oppga mange at de overveide å justere ned vedtatte investeringsplaner. Forventning om lavere ordretilgang og fallende markedspriser støtter disse resultatene.

Høy ordrebeholdning for produsenter av investeringsvarer

Produsenter av *investeringsvarer* (metallvarer, maskinvarer, plattformform og skipsverft med flere) melder at produksjonsvolumet økte sterkt i første halvår 2008. I andre halvår syntes veksten å flate ut. Tilsvarende forløp ble registrert for sysselsettingen. Redusert ordrebeholdning som en følge av lavere ordretilgang både i hjemme- og eksportmarkedet var trolig årsaken til utviklingen. Markedsprisene styrket seg gjennom året. Deler av økningen må tilskrives høyere produksjonskostnader, blant annet som en følge av en kraftig prisvekst på stål.

Andelen industriledere som oppga sviktende etterspørsel som en begrensende faktor for produksjonen økte merkbart mot slutten av året. Samtidig ble det registrert en nedgang i tallet på dem som pekte på kapasitetsvansker eller mangel på kvalifisert arbeidskraft. Gjennomsnittlig kapasitetsutnyttingsgrad for de aktuelle næringene falt til 86 prosent ved årets utgang. Antall arbeids måneder som dekket av ordrebeholdningen var noe lavere enn i 2007, men lå på et svært høyt nivå historisk sett. Industriledernes vurdering av

generelle utsikter på kort sikt gikk fra positiv til negativ i andre halvår 2008. Samtidig oppga stadig flere at de overveide å justere ned vedtatte investeringsplaner.

Sterk prisvekst på konsumvarer

Produsenter av *konsumvarer* (næringsmiddelindustri, forlagsvirksomhet, farmasøytisk industri med flere) melder at produksjonsvolumet vokste i de tre første kvartalene i 2008. Sterk innenlandsk etterspørsel var drivkraften bak utviklingen. I 4. kvartal ble det registrert en utflåting i produksjonsvolumet. En lengre periode med fallende etterspørsel i eksportmarkedet var trolig årsaken til dette. Markedsprisene gikk merkbart opp gjennom året. Denne økningen må delvis tilskrives en sterk prisvekst på næringsmidler, blant annet som en følge av høyere kostnader på landbruksprodukter. Gjennomsnittlig kapasitetsutnyttingsgrad for de aktuelle næringene falt til 78 prosent ved utgangen av året.

Industriledernes vurdering av generelle utsikter på kort sikt gikk fra positiv til negativ i 4. kvartal, men det var ingen signaler om nedjusteringer i investeringsplanene. En pågående strukturrasjonalisering innenfor deler av nærings- og nytelsesmiddelindustrien er trolig årsaken til dette.

Investeringer

Foreløpige tall fra Kvartalsvis nasjonalregnskap viser 12 prosent vekst i samlede bruttoinvesteringer for industri og bergverksdrift fra 2007 til 2008, målt i faste priser. Oppgangen var sterkest i 4. kvartal. Målt i løpende priser lå samlede investeringer på om lag 36,1 milliarder kroner i 2008. Dette er et svært høyt nivå historisk sett. Store investeringer i næringene oljeraffinering og kjemisk industri medvirket sterkt til utviklingen. Mye av oppgangen for kjemisk industri skyldes bygging av flere nye produksjonsanlegg innenfor solcellerelatert virksomhet. I tillegg kom omfattende oppgraderinger av eksisterende anlegg i de aktuelle næringene. En pågående strukturrasjonalisering innenfor nærings- og nytelsesmiddelindustrien medvirket også til å trekke opp tallene.

Industriens markedsandeler

Timelønnskostnadene i norsk industri økte med 5,6 prosent fra 2007 til 2008, viser tall fra det kvartalsvise nasjonalregnskapet. Lønnskostnadene hos våre handelspartnere gikk opp med anslagsvis 4,0 prosent, i følge foreløpig rapport fra det tekniske beregningsutvalget for lønnsoppgjørene for 2009 (TBU). Kronekursen styrket seg med 0,5 prosent gjennom 2008, målt ved industriens effektive valutakurs. Samlet sett steg dermed de relative timelønnskostnadene i Norge målt i felles valuta med 2,0 prosent i 2008 sammenlignet med 2007. Som en følge av høye priser på viktige norske eksportprodukter var lønnsomheten likevel relativt god i konkurranseutsatte næringer sett under ett. Det kraftige internasjonale tilbakeslaget som tiltok høsten 2008 sørget for en markert nedgang i prisene på norske eksportvarer. Dette påvirker lønnsomheten for det konkurranseutsatte næringslivet i Norge direkte.

Den kostnadmessige konkurranseevnen for industrien, målt ved de relative timelønnskostnader for industriarbeidere i felles valuta, har svekket seg i løpet av de tre siste årene. Siden 2001 er den kostnadmessige konkurranseevnen forverret med rundt 20 prosent. Lønnskostnadene er den enkeltfaktoren som betyr mest for kostnadene i norsk industriproduksjon. Målt som andel av verdiskapingen (bruttoproductet) i industrien har lønnskostnadene utgjort om lag 70 prosent de siste 10 årene, i følge TBU-rapporten for 2008. Norske time-lønnskostnader for alle ansatte i industrien i 2007 er anslått å ligge om lag 25 prosent høyere enn et handelsvektet gjennomsnitt av våre handelspartnerne i EU. For industriarbeiderne alene lå de norske kostnadene 41 prosent høyere i følge TBU-rapporten for 2008. For 2007 bidro både lønnskostnadene og valutakursen til svekket konkurranseevne, men dette skjedde i en periode med høye priser for norsk eksport. For 2006 bidro først og fremst utviklingen i lønnskostnadene til svekket konkurranseevne, mens både valutakurs og særnorsk kostnadsvekst bidro til svekket konkurranseevne for norsk industri i 2005. I 2003 og 2004 sørget en svekket valutakurs for styrket konkurranseevne i norsk industri.

Markedsandelen for norsk eksport av verkstedprodukter gikk markert opp i 2008 og var om lag 70 prosent høyere enn i 1991. Eksporten av verkstedprodukter i 2008 utgjorde 79,6 milliarder målt i løpende priser, en oppgang på 21 prosent fra 2007. Volumendringen viste en oppgang på 18,6 prosent, mens prisene gikk opp med 2,0 prosent. Det var en markert volumvekst i eksporten av maskiner og utstyr i 2008 sammenlignet med året før, viser tall fra det kvartalsvise nasjonalregnskapet. Markedsandelen for norsk eksport av verkstedprodukter steg også markert fra 2006 til 2007. Over halvparten av norsk produksjon av verkstedprodukter ble eksportert i 2008. I denne sektoren har det vært en vridning fra hjemmemarkedet til eksport, samtidig som innenlands etterspørsel i større grad er blitt dekket av import. Prisene på norsk eksport av verkstedprodukter var om lag uendret i 2008 i forhold til 2007, dersom vi sammenligner med våre konkurrentland. Siden 1991 har prisdifferansen mellom norske produsenter av verkstedprodukter og konkurrentene økt med 12,2 prosent.

Hjemmemarkedsandelen for norske verkstedprodukter gikk klart tilbake i 2008 og endte på et nivå som utgjorde om lag 50 prosent av hva det var i 1991. Hjemmemarkedsandelen falt klart også i 2007. Endringene siden 1990-tallet er et utslag av at norsk verkstedsindustri blir mer spesialisert og internasjonal. Også fra 2007 til 2008 steg prisene på innenlandsproduserte varer mer enn prisene på importerte, og den relative prisforskjellen har økt med om lag 77 prosent siden 1991.

Markedsandelen for norsk eksport av industrielle råvarer gikk litt ned i 2008 sammenlignet med 2007, og den var om lag 67 prosent av hva den var i 1991. Norske priser relativt til variable enhetskostnader

gikk ned i 2008 sammenlignet med året før, noe som indikerer dårligere lønnsomhet for norske produsenter. Markedsandelene gikk også ned i 2007 og 2006 selv om norske priser relativt til variable enhetskostnader steg noe. Hjemmeleveransene av industrielle råvarer gikk ned i 2008 sammenlignet med 2007. Markedsandelen i 2008 utgjorde 54 prosent av hva den var i 1991. Det var en klar vekst i norske hjemmemarkedspriser i forhold til importpriser fra 2007 til 2008.

Andre næringer innen industri og bergverksdrift, med unntak av fisk og fiskeprodukter, er hovedsakelig rettet mot hjemmeleveranser. Markedsandelen for hjemmeleveranser av andre varer fra industri og bergverksdrift falt noe i 2008 og var om lag 19 prosent lavere enn i 1991. Importen av produkter fra næringer som trevareindustri gikk ned i 2008 sammenlignet med 2007. Økt innenlandsk etterspørsel knyttet til byggevirksomhet i Norge ble dekket opp av import og ikke gjennom vekst i innenlandsk produksjon. De innenlandske prisene økte noe mindre enn importprisene for disse næringene i 2008. Den relative prisforskjellen mellom norske priser og import var 22 prosent større i 2008 enn i 1991. Endringene i norske priser etter 2001 har bidratt til å vri den innenlandske etterspørselen bort fra hjemlig produksjon og i retning av økt import av disse varene.

Markedsandelen for norsk eksport fra andre næringer innen industri og bergverk gikk ned i 2008, og den var om lag 29 prosent lavere enn i 1991. Norske eksportpriser relativt til konkurrentenes importpriser gikk noe ned i 2008, og den relative prisforskjellen mellom norsk eksport og konkurrentenes importpriser var om lag 16 prosent høyere i 2008 enn i 1991.

6.3. Bygge- og anleggsvirksomhet

Produksjonen i bygge- og anleggsvirksomheten (BANæringen) økte med 3,1 prosent fra 2007 til 2008, ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall. De sesongjusterte volumtallene viser at produksjonen, etter en moderat nedgang i 1. kvartal, steg i 2. og 3. kvartal for så falle mot slutten av fjoråret. Selv om det buttet i boligmarkedet, hadde næringen samlet sett tidenes høyeste produksjon i 2008, og året avsluttet en fem år lang periode med rekordartet vekst i produksjonen på nær 35 prosent målt i faste priser. Finanskrisen, som ble utløst i september i fjor, rakk ikke å påvirke aktiviteten nevneverdig i 2008, men våre konjunkturindikatorer, NAV sine ledighetstall og næringens egne tall signaliserer en betydelig nedgang i bygge- og anleggsvirksomheten i 2009. Regjeringens krisepakke og et ekspansivt budsjett for samferdselssektoren vil virke dempende på nedgangen.

Etter fire år med sterk vekst i de totale bygge- og anleggsvirksomhetene flatet veksten ut i fjor på et nivå 0,2 prosent over nivået i 2008, målt i faste priser. For året sett under ett sank boliginvesteringene med 8,9 prosent fra 2007. Økte investeringer i offentlig forvaltning og Fastlands-Norge ellers bidro til å trekke gjennomsnittet opp.

Tabell 6.7. **Bygge- og anleggsvirksomheten. Markedsutvikling og produksjon. Sesongjustert. Prosentvis endring fra foregående periode**

	Mrd.kr		Volum					Pris				
	2008	2008	08.1	08.2	08.3	08.4	2008	08.1	08.2	08.3	08.4	
Bygge- og anleggsvirksomheter totalt	257,8	0,2	-3,9	0,8	0,0	-3,5	6,0	0,6	2,3	1,1	0,9	
Boliger	99,0	-8,9	-2,9	-2,7	-1,6	-8,7	6,1	1,0	1,6	1,1	0,9	
Offentlig forvaltning	57,5	3,7	-10,1	3,7	0,7	15,3	6,1	0,7	4,5	0,5	-0,7	
Kraftforsyning	6,2	-0,7	-0,2	-0,1	7,8	-5,1	5,7	0,9	2,0	1,5	0,3	
Fastlands-Norge ellers	95,0	9,5	-1,5	3,1	0,8	-8,7	6,0	0,1	1,8	1,4	2,1	
Bruttoproduksjon	315,7	3,1	-0,6	1,0	2,7	-1,2	6,4	0,2	2,0	2,0	0,6	
Produktinnsats	204,7	4,4	-1,5	1,7	3,7	-1,6	5,3	1,0	1,4	1,2	1,3	
Bruttoprodukt	111,1	0,6	-0,2	0,4	1,5	-1,0	8,7	-0,2	2,4	2,9	-0,4	

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

De sesongjusterte nasjonalregnskapstallene viser nedgang i bygge- og anleggsvirksomheten i 1. kvartal 2008 fra et høyt nivå i 4. kvartal 2007. Tabell 6.7 viser at nedgangen i 1. kvartal 2008 var særlig stor i offentlig forvaltning. I 2. og 3. kvartal 2008 var det en relativt flat utvikling i de totale investeringene før de igjen falt mot slutten av året. Boliginvesteringene sank gjennom hele 2008 og klart mest i 4. kvartal, mens investeringene i offentlig sektor steg kraftig i 4. kvartal. Bygge- og anleggsvirksomheten i det øvrige Fastlands-Norge avtok i 4. kvartal og bidro til en nedgang i de totale bygge- og anleggsvirksomhetene på 3,5 prosent fra 3. til 4. kvartal i fjor.

Sysselsettingen i bygge- og anleggsvirksomheten økte med 3,7 prosent fra 2007 til 2008, regnet i gjennomsnitt for hele året. I 3. kvartal i fjor stoppet veksten, og de sesongjusterte sysselsettingstallene viser en nedgang på 0,4 prosent fra 3. til 4. kvartal 2008.

I perioden fra 2003 til 2007 økte sysselsettingen i bygg og anlegg i et stadig raskere tempo, og fra 2006 til 2007 var årsveksten nær 10 prosent. Dette hadde ikke vært mulig uten en betydelig import av utenlandsk arbeidskraft, hovedsakelig fra Øst-Europa. Mange har bosatt seg og har etter ett års sammenhengende jobb opparbeidet norske trykksikkerheter. En stor andel av disse velger å melde seg arbeidsledige i Norge framfor å reise hjem til et arbeidsmarked som er enda hardere rammet av finanskrisen.

Ledighetstallene i bygg og anlegg steg bratt på slutten av 2008 fra et lavt nivå på 3 500 i gjennomsnitt i 2007. Ved utgangen av 2008 var det registrert vel 6 800 helt ledige i bygg og anlegg, i følge arbeidsmarkedsstatistikken til NAV. Det er en dobling fra samme tid året før, og det gir en ledighetsrate på 3,5 prosent. Ferske tall fra NAV for januar 2009 viser at ledigheten i bygg og anlegg bare på en måned steg med 10 000 til en ledighetsrate på 5,2 prosent. Om lag en tredel av de ledige er innvandrere (polakker, svensker og andre født i utlandet).

Boliger og næringsbygg

Ifølge den kvartalsvise produksjonsindeksen fortsatte veksten i byggevirksomhet fram til 3. kvartal i 2008. I 4. kvartal 2008 gikk aktiviteten noe ned på grunn av av

et svakt boligmarked. Økt rehabiliteringsvirksomhet og fortsatt høy aktivitet i næringsbyggsektoren medvirket til at bruttoproduktet i byggevirksomheten i 2008 totalt sett var 2,3 prosent høyere enn i 2007 og om lag 35 prosent høyere enn i perioden 2001 til 2003, da byggeaktiviteten var inne i en mer rolig fase.

Boliger

Igangsettingen av nye boligprosjekter falt dramatisk i 2008 etter fire år med høy aktivitet i boligsektoren og mellom 30 000 og 33 000 igangsatte boliger årlig. Fra januar til november i 2008 ble det registrert igangsatte vel 23 000 nye boliger ifølge foreløpige tall fra Statistisk sentralbyrås byggearealstatistikk. Den gjennomsnittlige månedlige registreringsforsinkelsen i kommunene økte i 2008. Det betyr at andelen eldre byggeprosjekter var høyere enn i de foregående årene. I tillegg kan prosjekter som er meldt igangsatte i 2008 ha blitt utsatt på ubestemt tid på grunn av fallet i etterspørselen. Dette betyr at antall faktisk igangsatte boliger i 2008 trolig var lavere enn det byggearealstatistikken viser.

I forrige nedgangsperiode falt igangsettingstallene til et historisk bunnivå på rundt 16 000 påbegynte boliger i 1992 og 1993, for så å svinge mellom 18 700 og 21 000 årlig fram til årtusenskiftet. Allerede i 2007 signaliserte boligproduktens salgsstatistikk et trendskifte i boligmarkedet. De kvartalsvise salgstallene fortsatte å falle gjennom hele 2008, og lå i 4. kvartal 60 prosent under nivået på samme tid året før. Stadig flere planlagte prosjekter er innstilt, og igangsettingstallene kan igjen synke til under 20 000 årlig.

Under høykonjunkturen på åttitallet var eneboliger mest etterspurt, og denne boligtypen utgjorde over halvparten av boligproduksjonen. I den siste høykonjunkturen er det leiligheter i boligblokk som er den boligtypen det er bygget mest av og det er også dette boligsegmentet som er hardest rammet av nedgangen fra toppnivået i 2006/2007. Investeringene i rekkehus og andre småhus har også falt i 2008, mens investeringene i nye eneboliger har ligget stabilt på et lavt nivå under denne høykonjunkturen.

Fritidsboliger

Hyttebyggingen ligger fortsatt på et historisk høyt nivå. I løpet av de tre første kvartalene i 2008 ble det meldt

igangsatt 480 000 kvadratmeter bruksareal til fritidsboliger. Dette er 7 prosent mer enn i samme periode året før.

Næringsbygg

Produksjonen av næringsbygninger og bygninger til offentlig sektor fortsatte å øke i begynnelsen av 2008 for så å flate ut på et høyt nivå mot slutten av året. Veksten i 2008 skyldtes hovedsakelig økte investeringer i privat sektor. Byggenæringens eget organ (Byggindustrien nr. 17 - 2008) bekrefter at markedet for private næringsbygg og offentlige bygg holdt seg godt oppe gjennom mesteparten av 2008, men at det begynte å butte mot slutten av året.

Fra januar til november 2008 ble det påbegynt bygging av 3,97 millioner kvadratmeter bruksareal til næringsbygninger og bygninger til offentlig forvaltning, helse og undervisning, en nedgang på 2,5 prosent fra året før.

Figur 6.19 viser en fortsatt vekst i investeringene i nybygg i industrinæringen. Igangsatt bruksareal økte med 34 prosent, når vi sammenligner perioden januar-november 2008 med samme periode året før. I varehandel lå bygningsinvesteringene på et høyt nivå for fjerde år på rad, mens tjenesteytende næringer investerte 21 prosent mindre i bygninger fram til og med november i fjor sammenlignet med de elleve første månedene i 2007. Bygningsinvesteringene i næringen transport og kommunikasjon, som fikk et voldsomt løft i 2007 pga Østlandsterminalen på Lørenskog, ble halvert i fjor og er tilbake på et mer normalt nivå, målt i påbegynt bruksareal.

I offentlig sektor figur 6.18, økte igangsatt bruksareal til både forvaltning og undervisning med nær 40 prosent fra 2007 til 2008, mens påbegynt bruksareal til helse og sosialtjenester var 18 prosent lavere enn året før, når vi sammenligner perioden fra januar til november.

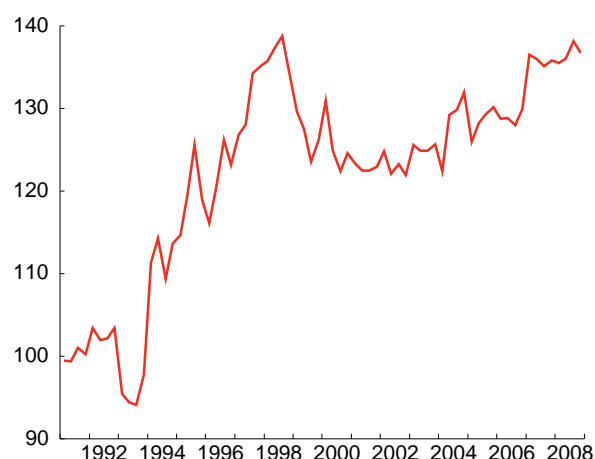
Verdien av bedriftenes beholdning av næringsbygg og offentlige byggeprosjekter holdt seg stabilt på et høyt nivå fram til utgangen av 3. kvartal 2008, målt i løpende priser.

Rehabilitering

Rehabiliteringsvirksomheten, som utgjør nærmere 40 prosent av byggevirksomheten målt i antall timeverk, steg med 7,5 prosent fra 2007 til 2008. Dette er en relativt sterk vekst i en sektor hvor moderate endringer er en generell tendens. Krisepakken til regjeringen er sterkt innrettet mot denne delen av byggmarkedet i 2009.

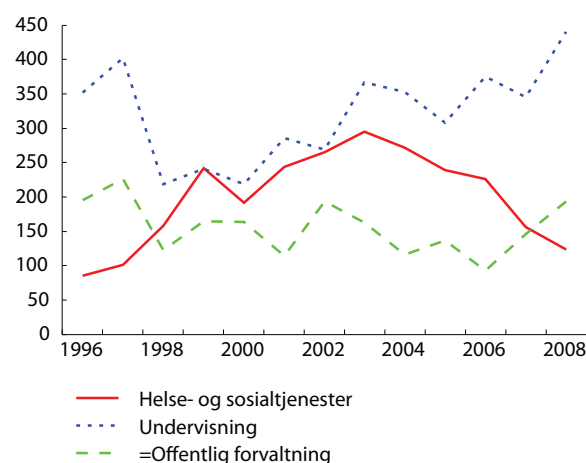
Tilgangen på boligrehabilitering falt en del i 1. kvartal 2008 for så å øke i de to neste kvartalene og nærme seg nivået i 2007. Ved utgangen av 3. kvartal i fjor var verdien av bedriftenes beholdning av boligrehabilitering 10 prosent lavere enn på samme tid året før. I næringsbyggsektoren var trenden motsatt. Verdien av bedriftenes beholdning av rehabiliteringsprosjekter

Figur 6.17. **Bruttoprodukt i bygge- og anleggsvirksomhet. Sesongjustert. 1991=100**

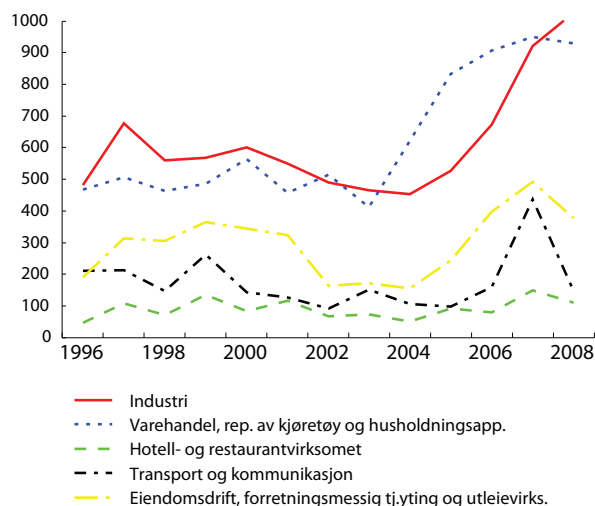
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.18. **Bygg satt i gang¹. Bruksareal etter brukers næring. 1 000 kvm**

¹ Foreløpige tall for perioden januar til november 2008. Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.19. **Bygg satt i gang¹. Bruksareal etter brukers næring. 1 000 kvm**

¹ Foreløpige tall for perioden januar til november 2008. Kilde: Statistisk sentralbyrå.

målt i løpende priser var ved utgangen av 3. kvartal 11 prosent høyere enn på samme tid året før.

Anlegg

Anleggsvirksomheten fortsatte å stige i 2008, med 4,3 prosent fra 2007. Fra 2003, da Mesta AS ble skilt ut som et privat selskap fra Statens vegvesen, og fram til 2008 har anleggsvirksomheten økt med over 30 prosent.

Tilgang på nye anleggsprosjekter var fortsatt stor i 2008, men ikke tilstrekkelig til å forhindre at verdien av entreprenørenes beholdning av anleggsprosjekter ved utgangen av 3. kvartal var 5 prosent lavere enn på samme tid i 2007, målt i løpende priser. Dette betyr en nedgang i volumet på om lag 10 prosent når man tar hensyn til kostnadsveksten. Veksten i statsbudsjettet for samferdselssektoren i 2008 var på 13 prosent sammenlignet med året før, og krisepakken på ytterligere 3,8 milliarder til samferdsel vil styrke aktiviteten i anleggssektoren.

Pris- og kostnadsutvikling

Kostnadsveksten i bygg- og anleggsvirksomheten var fortsatt høy i 2008, men viste en klart fallende trend mot slutten av året. I gjennomsnitt for hele 2008 økte prisene på summen av innsatsfaktorene (arbeidskraft, materialer, maskiner m.m.) til bygging av boliger og veganlegg med henholdsvis 5,7 og 8,2 prosent sammenlignet med 2007.

Den kraftige veksten i materialkostnadene flatet ut sommeren 2008 for så å falle svakt mot slutten av året. En medvirkende årsak til dette var en betydelig nedgang i trelastprisene i gjennom hele 2008. Som en følge av finanskrisen falt også stålprisene utover høsten i fjor etter å ha steget kraftig i første halvdel av 2008. Dette medvirket til at byggekostnadene for eneboliger og boligblokk sank med henholdsvis 0,1 prosent og 0,3 prosent i desember i fjor.

Prisutviklingen for boliger er beskrevet i avsnitt 9.4 Boligmarkedet. Byggekostnadene for eneboliger var i gjennomsnitt 5,4 prosent høyere i 2008 enn året før. Prisene på nybygde eneboliger lå i 3. kvartal i fjor 11,5 prosent over nivået i 3. kvartal året før, ifølge Statistisk sentralbyrås prisindeks for nye eneboliger. Entreprenørenes kostnader for bygging av boligblokker var i gjennomsnitt 6,1 prosent høyere i 2008 enn i 2007, ifølge byggekostnadsindeksen. Statistisk sentralbyrås halvårlige prisindeks for nye flerbolighus viser samtidig at prisene på nye flerbolighus i første halvår 2008 var 5,2 prosent høyere enn i samme periode året før, men 3,5 prosent lavere enn toppnivået i andre halvår 2007.

Fra begynnelsen av 2004, da stålprisene begynte å stige, og fram til 3. kvartal 2008 økte materialkostnadene innenfor veganlegg med vel 45 prosent. Lavere råvarepriser i 2008 har snudd denne trenden. Materialkostnadene til veganlegg gikk ned med 5,2

prosent fra tredje til 4. kvartal i fjor og medvirket til at byggekostnadene for veganlegg i alt falt med 2 prosent i samme periode. Det er første gang siden 2. kvartal 2001 at vi har registrert kvartalsvis nedgang i veganleggskostnadene.

De fallende oljeprisene reduserte kostnadene til asfaltering av veger med nær 13 prosent fra 3. til 4. kvartal 2008, og kostnadene til asfaltering ligger nå på samme nivå som på slutten av 2007. Også maskin- og transportkostnadene sank merkbart mot slutten av fjoråret på grunn av lavere oljepris.

Kontor- og forretningsbygg - omsetningspriser og leiepriser

Leieprisene for kontorlokaler flatet ut i andre halvår 2008 og er i følge DNs ekspertpanel på vei nedover i Oslo og i storbyene forøvrig. De registrerer samtidig nedgang i prisene på næringseiendom. Eiendomspar as gjennomfører en årlig undersøkelse av ledige næringslokaler i Oslo, og finner økende arealledighet. Dette kombinert med høy produksjon av nye næringsbygg de siste årene indikerer en vanskeligere periode for eiendomsdrift framover.

6.4. Elektrisitetsforsyning

Det ble produsert 142,7 TWh elektrisk kraft på fastlandet i 2008. Dette er henholdsvis 3,6 og 17,5 prosent mer enn i 2007 og 2006. Norge har bare hatt høyere kraftproduksjon i 2000. Da var produksjonen 142,8 TWh. Av den totale kraftproduksjonen på fastlandet utgjorde vannkraft 98,5 prosent, mens varmekraft og vindkraft utgjorde henholdsvis 0,9 og 0,6 prosent. Den kommersielle produksjonen av elektrisitet på Kårstø kom i gang mot slutten av 2007, men har stått stille gjennom store deler av 2008. Produksjonen på Kårstø avhenger blant annet av det relative prisforholdet mellom elektrisitet og naturgass. I 2010 er det ventet at gasskraftverket på Mongstad vil være i drift.

Siden det norske kraftsystemet i hovedsak er basert på vannkraft, er nedbørsmengder av stor betydning for produksjonen. Den høye produksjonen i 2008 må ses i lys av store tilsig og magasinrydding over medianverdien fram til september samt høye elektrisitetspriser. I følge NVE var tilsiget 131 TWh i 2008, noe som er 11 TWh mer enn normalt. Ved inngangen til 2009 var fyllingsgraden i norske magasiner 65,1 prosent av total kapasitet, noe som er 4,7 prosentpoeng lavere enn normal fylling på samme tidspunkt for perioden 1990-2007. I midten av februar 2009 var det noe mindre snø tilgjengelig for årets vannkraftproduksjon enn medianen på samme tid for årene 1971-2000 ifølge NVE.

I 2008 ble det eksportert 17,3 TWh elektrisk kraft, mens vi importerte 3,4 TWh. Dette ga en nettoeksport på 13,9 TWh; det nest høyeste nivå på 2000-tallet. På 2000-tallet har Norge hatt nettoeksport i 2000, 2002, 2005, 2007 og 2008 mens vi har hatt nettoimport i de fire andre årene. Gjennomsnittlig årlig nettoeksport i perioden 2000-2008 har vært 4,5 TWh.

Tabell 6.8. Kraftbalansen per år. TWh

	2006	2007 ¹	2008 ¹
Kraftproduksjon	121,4	137,7	142,7
+ Import	9,8	5,3	3,4
- Eksport	8,9	15,3	17,3
Nettoeksport	-0,9	10,0	13,9
- Pumpekraftforbruk	0,5	1,6	1,4
- Nett-tap ²	10,7	11,1	11,2
Netto innenlands forbruk ³	111,1	115,0	116,2
Kraftintensiv industri	33,9	33,5	34,0
Alminnelig forsyning	77,2	81,5	82,2
Temperaturkorrigert ⁴	80,8	84,4	85,7
Temp.avvik fra normalen, °C ⁵	1,8	1,3	1,4

¹ Foreløpige tall.

² Inklusive forbruk i kraftstasjonene og statistisk differanse.

³ Inkl. forbruk i elektrokjeler

⁴ Elektrokjelforbruk er ikke temperaturkorrigert

⁵ Avvik fra normalen for perioden 1961-1990

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Norges vassdrags- og energidirektorat og Meteorologisk institutt.

Norge og Sverige dannet i 1996 en felles kraftbørs. Noe senere koplet Danmark og Finland seg til dette kraftmarkedet. I dag er det nordiske markedet også knyttet til Tyskland, Polen, Russland, Nederland og Baltikum gjennom overføringslinjer. Verdens lengste sjøkabel som går mellom Norge og Nederland, NordNed, ble tatt i bruk i april 2008. Gjennom NordNed blir kraftbørsen i Amsterdam koblet til Nord Pool. Det har i 2008 vært stor nettoeksport fra Norge til Nederland. Høy nettoeksport fra Norge vil isolert sett gi en strammere tilbuds-side hos oss og høyere strømpriser. I motsatt tilfelle vil Norge i et tørrår kunne importere kraft fra Nederland, noe som gir økt tilbud og lavere pris.

Fortsatt høyt strømforbruk

Til tross for vesentlig høyere strømpriser og om lag uendret middeltemperatur i 2008 økte forbruket i alminnelig forsyning med 0,8 prosent fra 2007. Dette må ses i sammenheng med forholdsvis høy økonomisk vekst gjennom 1.- 3. kvartal i fjor. Foreløpige tall fra kvartalsvis nasjonalregnskap viser at BNP for Fastlands-Norge i de tre første kvartalene av 2008 var tre prosent høyere enn i samme periode året før. Økt produksjon av varer og tjenester bidrar til å øke behovet for elektrisitet. Det samlede forbruket av elektrisitet innenfor kraftintensiv industri økte med 1,5 prosent fra 2007. Mens forbruket innenfor kjemiske råvarer og jern, stål samt ferrolegeringer ble redusert med henholdsvis 2,3 og 6,5 prosent, økte forbruket innenfor ikke-jernholdige metaller (hovedsakelig aluminium) med 6,5 prosent.

Det totale bruttoforbruket av strøm i 2008 var 128,8 TWh, en økning på 0,9 prosent sammenliknet med 2007. Bruttoforbruket inkluderer pumpekraft, eget forbruk i kraftstasjonene og nettap i tillegg til forbrukskategoriene ovenfor.

Høyere strømpriser påvirker forbruket gjennom en substitusjons- og inntektseffekt. Når strømprisen øker relativt til prisen på lett fyringsolje og andre alternative oppvarmingskilder (blant annet naturgass,

Tabell 6.9. Priser på elektrisk kraft til husholdninger, landsgjennomsnitt 2007-2008. Norge. Øre/kWh¹

	Totalpris	Kraftpris ²	Nettleie ²
1.kvartal 2007	76,6	35,8	40,8
2.kvartal 2007	68,8	28,0	40,8
3.kvartal 2007	61,8	21,5	40,3
4.kvartal 2007	83,1	42,8	40,3
2007	75,0	34,4	40,6
1.kvartal 2008	88,4	47,2	41,2
2.kvartal 2008	71,9	30,6	41,3
3.kvartal 2008	88,7	46,6	42,1
4.kvartal 2008	103,0	60,9	42,1
2008	89,3	47,7	41,6

¹ Fastleddet er inkludert og er omregnet til øre/kWh for et forbruk på 20 000 kWh i året. Prisene er foreløpige.

² MVA og forbruksavgift på elektrisk kraft inkludert. MVA var 25 prosent i 2007 og i 2008, mens forbruksavgift var 10,2 øre/kWh i 2007 og 10,5 øre/kWh i 2008.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges vassdrags- og energidirektorat.

fyringsparafin og ved), vil aktører ønske å bruke mindre elektrisitet. I en del boliger, næringsbygg og anlegg innenfor industrien samt i en del offentlige virksomheter (skoler, sykehus) har man mulighet til å skifte raskt mellom el- og oljekjeler. Sluttbrukere med denne substitusjonsmuligheten vil gjerne bruke den energibæreren som er rimeligst. Samtidig har man en inntektseffekt ved at høyere priser vil føre til lavere realinntekt og forbruk hos sluttbrukerne. Husholdninger og tjenesteteytende sektor vil ønske å redusere sitt strømforbruk (lavere innetemperatur, mindre av belysning etc.) når strømprisene er høye. Høyere strømpriser vil også kunne gjøre det lønnsomt for industrien å redusere produksjonen, noe som trekker strømforbruket ned.

I 2008 ble det solgt 440 millioner liter lett fyringsolje, en nedgang på 11,6 prosent sammenliknet med året før. Dette kan ses i sammenheng med at gjennomsnittsprisen på lett fyringsolje i 2008 var 32,4 prosent høyere enn foregående år, ifølge tall fra Norsk Petroleumsinstitutt. I tillegg kan økt fokus på miljøkonsekvenser av oljefyring ha bidratt til nedgangen. Salget av fyringsparafin gikk ned fra 117 millioner liter i 2007 til 77 millioner liter i 2008.

Høye strømpriser i 2008

I 2008 var gjennomsnittlig systempris for elektrisk kraft på Nord Pool 36,9 øre/kWh, noe som er en økning på hele 65,2 prosent sammenliknet med 2007. Dette kan ses i lys av at EUs kvotesystem gikk inn i en ny fase fra 1. januar 2008 med strammere tildeling av kvoter og høyere kvotepriser. Økt pris på CO₂-kvoter fører til høyere produksjonskostnader i varmekraftverk basert på fossile brenslere, noe som bidrar til å løfte spotprisene i Europa opp. Gjennomsnittlig pris på kull, naturgass og olje var høyere i 2008 sammenliknet med 2007. Det er som regel kullkraft som balanserer det nordiske markedet og setter den nordiske spotprisen. I kalde perioder når etterspørselen er høy, kan også gasskraft være marginal prissetter.

Den totale strømregningen for husholdningene er satt sammen av kraftpris, nettleie og offentlige avgifter (elavgift og merverdiavgift). Foreløpige tall fra den kvartalsvise prisstatistikken viser at total strømpris for husholdninger var 89,3 øre/kWh i gjennomsnitt for 2008. Det er 19,1 prosent høyere enn i 2007, men 2,4 prosent lavere enn i 2006 hvor elektrisitetsprisene var rekordhøye. Kraftpris og nettleie uten avgifter var henholdsvis 39,1 og 23,9 øre/kWh i gjennomsnitt, mens avgifter i alt utgjorde 26,3 øre/kWh.

Strømproduksjon og forbruk innen olje- og gassutvinning

Det brukes betydelige mengder strøm i forbindelse med olje- og gassutvinning på sokkelen og terminaler på land. Stort sett er feltene på norsk sokkel selvforsynte med energi, ved at de produserer egen kraft basert på naturgass og noe diesel. De siste årene har naturgassforbruket på feltene, som hovedsakelig går til strømproduksjon, ligget på rundt 3,8 milliarder Sm³. Det tilsvarer vel 40 TWh. I tillegg er det en del gass som fakles (brennes uten å utnyttes som energi) eller brukes ved olje- og gassterminaler, slik at totalt gassforbruk blir høyere for næringen som helhet. For 2007 kom det totale forbruket opp i 5,5 mrd Sm³ eller 61 TWh som var rekordhøyt, delvis pga. oppstarten av LNG-anlegget på Melkøya dette året.

Totalt per år produseres det ca 7-8 TWh elektrisitet, 8-9 TWh mekanisk energi og over 5 TWh varmeenergi på sokkelen. Dette kommer ikke inn i den ordinære elektrisitetsstatistikken, siden det ikke foretas årlige målinger av strømproduksjonen på sokkelen. Oljedirektoratet forventer imidlertid at denne produksjonen og energibehovet her vil være noenlunde konstant en del år fremover.

Effektiviteten i gassturbinene på sokkelen er relativt lav sammenlignet med mer moderne landbaserte gasskraftanlegg, med en gjennomsnittlig virkningsgrad på rundt 35 prosent når man tar hensyn til all energi som genereres. Denne kraftproduksjonen står dessuten for ca en fjerdedel av de samlede klimagassutslippene fra Norge. Elektrifisering av felter med strøm fra land har vært diskutert som et mulig tiltak for å begrense utslippene. Strøm levert fra fastland til olje- og gassnæringen har hatt en svært kraftig økning de siste årene, fra 0,3 TWh i 1995 til 2,9 TWh i 2007. En viktig årsak er at det siden 1995 har vært en stadig økning i strømforbruket på prosessanlegget på Kollsnes og Troll A feltet, som foreløpig er det eneste elektrifiserte feltet på norsk sokkel.

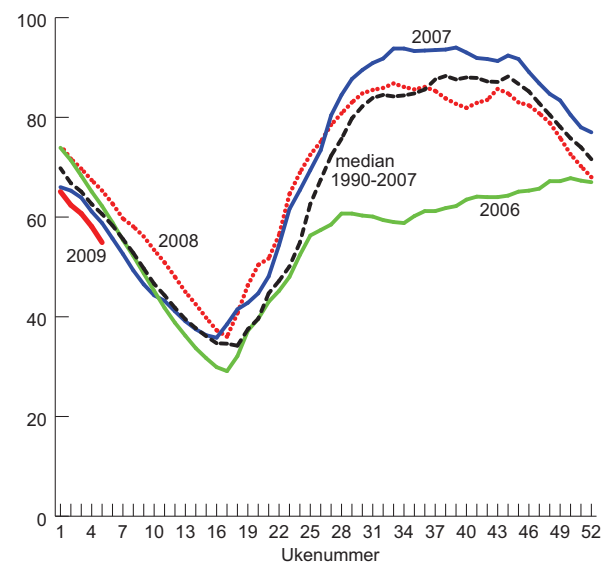
Strømleveranser fra land til sokkelen forventes å øke ytterligere siden både Gjøa- og Valhallfeltet er vedtatt utbygd for strøm fra land etter planen fra 2010, og flere er under vurdering. Store deler av det økte strømbehovet, blant annet på Kollsnes, Troll A og Gjøa, vil imidlertid dekkes med strøm fra det påbegynte gassbaserte energiverket på Mongstad.

Figur 6.20. Systempris på elektrisk kraft, uketall. Øre per kWh

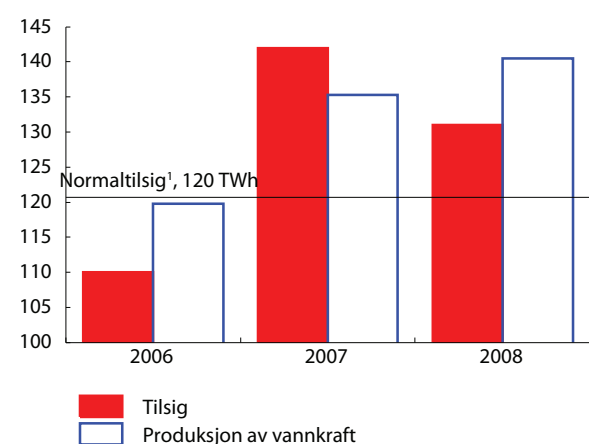
Kilde: Nord Pool.

Figur 6.21. Fyllingsgrad i vannmagasinene. Prosent

Kilde: Norges vassdrags- og energidirektorat.

Figur 6.22. Kraftproduksjon og tilsig. TWh

¹ Normaltilsaget er basert på et foreløpig anslag
Kilde: Norges vassdrags- og energidirektorat og Statistisk sentralbyrå

Temaboks 6.1. Næringsvridninger av klimapolitikken

En kostnadseffektiv klimapolitikk innebærer at de marginale kostnadene ved å redusere utslippene av klimagasser er like for alle forurenserne. Dette kan ivaretas gjennom at en enten setter en lik avgift på alle utslipp, eller ved at en innfører en totalkvote for utslipp av klimagasser og fri handel av utslippsrettigheter. Den norske klimapolitikken kombinerer utslippsavgifter og handel med utslippsrettigheter. Den praktiske utformingen av politikken innebærer imidlertid store variasjoner i forurensernes marginalkostnader ved utslippsreduksjoner, noe som øker de samfunnsøkonomiske kostnadene ved utslippsreduksjonene, og påvirker konkurranseforholdene og nærings sammensetningen. I tillegg medfører både gratis tildeling av utslippsrettigheter og differensierte avgifter store forskjeller i hvorvidt forurenserne betaler for de utslippene som gjenstår. Dette påvirker også den relative lønnsomheten i de ulike sektorene.

CO₂ er den viktigste klimagassen, og står for over 80 prosent av de norske utslippene av klimagasser. Dagens CO₂-avgift i Norge varierer fra null opp til 354 kroner/tonn CO₂, avhengig av utslippskilde. Hovedbildet er at prosessindustrien er fritatt fra avgiften, mens bensin og utvinning av råolje og naturgass er pålagt de høyeste avgiftene. CO₂-avgiftene avviker sterkt fra prisen i markedet for omsettelege utslippsrettigheter. Dermed renses og reduseres utslippene til ulike kostnader i ulike bedrifter og mellom Norge og utlandet, i stedet for på billigste mulige måte.

Deler av prosessindustrien er nylig inkludert i EUs system for handel med utslippsrettigheter for klimagasser. Et system med fritt omsettelege (auksjonerte) utslippsrettigheter medfører at de bedriftene som omfattes står overfor en marginalkostnad tilsvarende prisen på utslippsrettigheter. En økning i omfang av deltakere vil øke effektiviteten i klimapolitikken – stadig flere står overfor kostnadseffektive priser ved utslippsreduksjoner. Oljesektoren deltar også i kvotesystemet, men må betale en avgift i tillegg til å kjøpe utslippsrettigheter tilsvarende deres utslipp. Dette er ikke kostnadseffektivt.

EUs kvotesystem innebærer at en stor del av utslippsrettighetene tildeles gratis til landbasert virksomhet. Dersom bedriftene ikke kan påvirke tildelingen gjennom sine produksjonsvalg, vil ikke gratis tildeling påvirke kostnadseffektiviteten. Bedriftenes marginalkostnad ved utslippsreduksjoner vil fortsatt tilsvare prisen på utslippsrettigheter. Men EUs kvotesystem legger opp til at tildelingen av

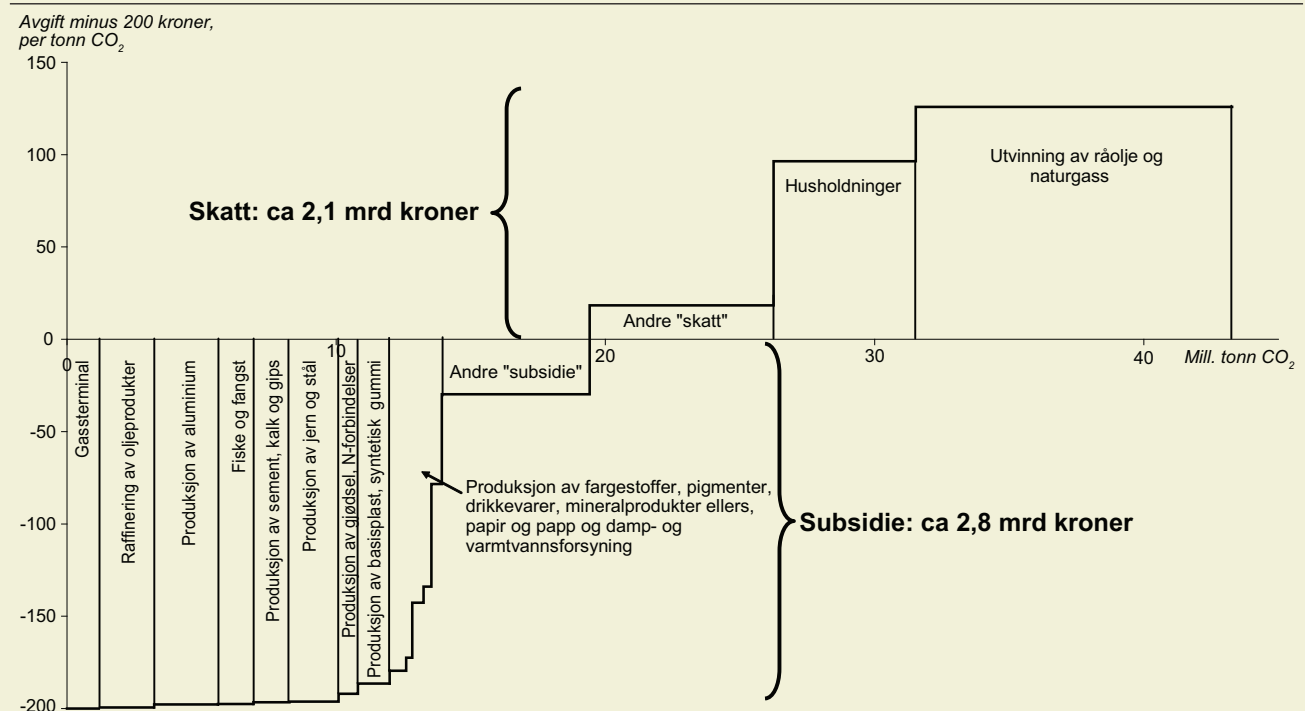
gratis utslippsrettigheter oppdateres over tid basert på endringer i produksjonen for en del konkurranseutsatte næringer. Desto større produksjonskapasitet, desto større tildeling av gratis utslippsrettigheter kan forventes ved neste tildeling. Bedrifter kan altså tilpasse seg slik at de får større tildeling framover. I investeringsbeslutninger vil de stå overfor en reell pris på CO₂ som er lavere enn prisen på utslippsrettigheter i markedet. Oppdateringen av utslippsrettigheter vil dermed motvirke de gunstige insentiveffektene av kvotesystemet på framtidens produksjonsteknologi og nærings sammensetning.

Avvikene fra like marginalkostnader fører altså til at de utslippsreduksjonene som gjennomføres, har en høyere samfunnsøkonomisk kostnad enn ved en optimal politikk. I tillegg påvirkes sektorenes lønnsomhet av i hvilken grad de som forurenser må betale for restutslippene. Ved fri tildeling av utslippsrettigheter betaler ikke forurenserne for det de slipper ut. Tilsvarende har den differensierte CO₂-avgiften store fordelingsvirkninger. Hvor store disse er, avhenger av hvilken CO₂-pris man legger til grunn. Prisen på utslippsrettigheter i EUs kvotemarked varierer. Den kostnadseffektive prisen, gitt den politisk fastsatte totalkvoten for utslipp i det europeiske markedet for utslippsrettigheter (ETS), var høsten 2008 om lag 200 kr/tonn CO₂. Dette var også om lag lik den gjennomsnittlige CO₂-avgiften i Norge i 2008.

Sammenlignet med en kostnadseffektiv ordning, med lik pris på alle utslipp, tilsvarende prisen på utslippsrettigheter på 200 kroner/tonn CO₂, betalte husholdningene i 2006 rundt 0,5 milliarder kroner for mye. Dette var hovedsakelig gjennom CO₂-avgiften på bensin. Oljeutvinningsvirksomheten betalte om lag 1,5 milliarder kroner for mye. Sammen med en rekke andre sektorer som også har forholdsvis høyt bensinforbruk, ble det til sammen betalt 2,1 milliarder for mye CO₂-avgift i forhold til et kostnadseffektivt system.

De øvrige utslippskildene innen prosessindustrien, transport, gassterminaler, raffinering av oljeprodukter, samt fiske og fangst betalte derimot 2,8 milliarder kroner for lite i forhold til en pris for utslippsrettigheter på 200 kroner/tonn CO₂. Prinsippet om at forurenser betaler gjelder i liten grad for disse næringene. De mottar indirekte støtte via avgiftsfritak, reduserte CO₂-avgiftssatser og gratis tildeling av utslippsrettigheter.

Fordelingsvirkninger av CO₂-avgiften. Skattlegging og subsidiering i forhold til et kostnadseffektivt system med en pris utslippsrettigheter på 200 kroner/tonn CO₂. 2006

Kilde: Bruvoll, A. og H. M. Dalen (2008): Lag på lag i norsk klima- og energipolitikk, *Økonomiske analyser* 5, 29-37 og EUs kvotedirektiv.

Temaboks 6.2. Klimapolitikk og energipriser

EUs kvotesystem startet for fullt i fjor, etter en treårig pilotfase. Fram mot 2020 vil systemet bli gradvis innskjerpet. EU har også satt klare mål både for andelen fornybar energi og energieffektivisering i 2020, og vil satse stort på CO₂-håndtering. USAs nye president har varslet en ambisiøs klimapolitikk og omfattende støtte til fornybar energi. Foreløpig tyder signalene på at USA er opptatt av nasjonale tiltak. Internasjonale forhandlinger pågår for å komme fram til en global klimaavtale som skal etterfølge Kyotoprotokollen fra 2013, med et viktig møte i København høsten 2009. Det er ikke lett å forutse hva slags klimapolitikk som vil bli iverksatt de neste tiårene, men det er grunn til å forvente strammere klimapolitikk og økt støtte til CO₂-fri energi internasjonalt, selv om dette ikke nødvendigvis blir i form av en global avtale.

Både klimapolitikk og subsidiering av CO₂-fri energi vil påvirke energipriser og sammensetningen av energibruken. Spesielt vil kraftmarkedet bli berørt, ettersom både CO₂-frie energikilder og CO₂-håndtering er gode teknologiske alternativer i kraftsektoren.

I en studie av virkningen av en ambisiøs klimapolitikk legges til grunn en global pris på CO₂ som innføres etter at Kyotoprotokollen utløper i 2013, og som stiger gradvis til 100 dollar per tonn CO₂ i 2050. Selv om denne avgiftsbanen kan virke noe tilfeldig, gir analysen et innblikk i hvilke virkninger en forholdsvis ambisiøs opptrapping av global klimapolitikk kan ha. Resultatene av en slik politikk er ifølge analysen at markedsandelene i kraftsektoren endres radikalt over tid, sammenlignet med en referansebane der dagens klimapolitikk, med moderat CO₂-pris i enkelte industriland, videreføres.

Kullkraftproduksjon uten CO₂-håndtering rammes spesielt hardt som følge av høyt karboninnhold i kull, mens produksjon av konvensjonell gasskraft stiger noe raskere enn i referansebanen som følge av redusert lønnsomhet for kullkraft. Den største produksjonsøkningen skjer innen fornybar kraft, men det tar et par tiår før veksten tar skikkelig fart. Det skyldes hovedsakelig tre forhold: For det første fører opptrapping av CO₂-prisen til at lønnsomheten for CO₂-fri energi øker over tid, for det andre tar det tid å ekspandere kapasiteten for nye kraftteknologier, og for det tredje legges det til grunn at økt erfaring med teknologier fører til kostnadsreduksjoner. Dette gjelder både fornybar energi og CO₂-håndtering, som også blir en viktig faktor etter hvert som CO₂-prisen blir høy (selv uten subsidiering). Kull- og gasskraft med CO₂-håndtering utgjør likevel en mindre andel enn fornybar kraft ifølge analysen. Globale CO₂-utslipp fra kraftsektoren når en topp mellom 2030 og 2040 og faller deretter relativt raskt, noe som illustrerer at kraftsektoren er den sektoren der det trolig er enklest å gjennomføre store utslippsreduksjoner. Dette er likevel ikke nok til å hindre en fortatt vekst i globale CO₂-utslipp, med mindre det kommer nye CO₂-frie teknologier i stort monn også inn i andre sektorer.

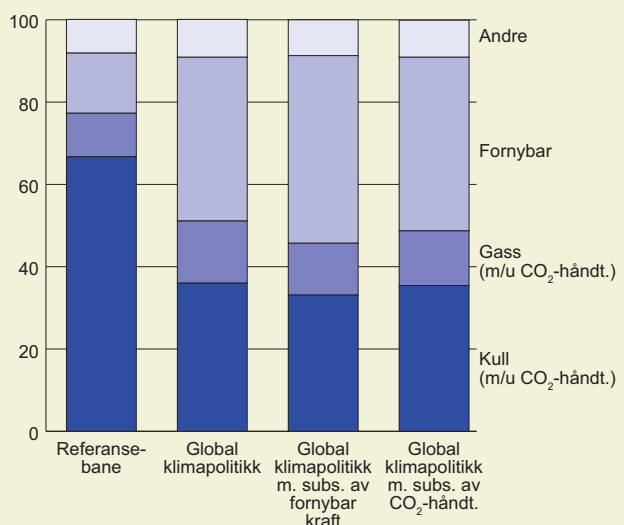
Prisene på elektrisitet stiger merkbart som følge av klimapolitikken, og demper veksten i kraftforbruket noe. Prisøkningen er størst i perioden etter at prisen på CO₂ er blitt relativt høy, men før fornybar kraftproduksjon har

rullet å vokse betydelig. Prisene på gass påvirkes relativt lite over tid. Dette skyldes at gass på den ene siden blir dyrere, noe som gjør at gasskonsumenter heller vil velge CO₂-fri energi eller redusere energibruken. På den annen side konkurrerer gass i stor grad med kull, som er mer karbonholdig enn gass, og dette øker etterspørselen etter gass i enkelte sektorer.

Dersom klimapolitikken kombineres med støtte til investeringer i fornybar kraft, vokser naturlig nok produksjonen av slik kraft enda raskere. Prisene på elektrisitet blir lavere enn uten subsidiering. Dette rammer i første rekke investeringer i gasskraft, og prisene på gass blir noe lavere.

I analysen studeres også effektene av å kombinere klimapolitikken med subsidiering av investeringer i CO₂-håndtering, noe som resulterer i en relativt rask innfasing av denne teknologien. I stedet for å bygge nye kraftverk med CO₂-håndtering, utstyres eksisterende verk med slik teknologi. Ettersom kraftverk med CO₂-håndtering har lavere effektivitet enn konvensjonelle kraftverk, og dermed krever mer kull eller gass for å produsere lik mengde kraft, øker etterspørselen etter kull og gass fra kraftsektoren. Prisene på disse brenslene stiger, og etter hvert vokser derfor kull- og spesielt gasskraft saktere enn uten subsidiering. Dette øker elektrisitetsprisen og lønnsomheten av fornybar kraft. Resultatet av å subsidiere CO₂-håndtering er dermed at fornybar kraftproduksjon får økte markedsandeler på bekostning av samlet kull- og gasskraftproduksjon (med eller uten CO₂-håndtering). Dette resultatet er imidlertid følsomt for antakelser om tilbudsfunksjoner for gass og kull, og effektivitetstap ved CO₂-håndtering.

Fordeling av kraftteknologi i 2050 i ulike scenarier

Kilde: Aune, F.R., G. Liu, K.E. Rosendahl og E.L. Sagen (2009): Effects in international energy markets of climate policies and subsidies to CO₂-free energy, kommer som Discussion Paper i Statistisk sentralbyrå.

6.5. Primærnæringene

Foreløpige tall fra kvartalsvis nasjonalregnskap viser at produksjonen i primærnæringene økte med 4,6 prosent fra 2007 til 2008, målt i faste priser. Produksjonen økte i jordbruk, fiske og fangst samt akvakultur, men falt svakt i skogbruk. I 2008 utgjorde bruttoproduktet i primærnæringene 1,1 prosent av bruttonasjonalproduktet. Antall utførte timeverk i primærnæringene fortsetter å falle. Etter en nedgang på 1,1 prosent fra 2007 til 2008 utgjorde utførte timeverk i primærnæringene 3,9 prosent av utførte timeverk i økonomien som helhet i 2008.

Fra 1980 til 2008 har sysselsettingen i jordbruk, skogbruk samt fiske og fangst gått tilbake fra 339 til 137 millioner timeverk. I 1980 utgjorde jordbruk 80 prosent av denne sysselsettingen. Andelen har gradvis sunket til om lag 75 prosent. Produksjonen i jordbruket økte fram til rundt 1990, men har senere vært rimelig stabil. I skogbruk har varierende etterspørsel etter trelast, papir mv. på verdensmarkedet påvirket aktiviteten, og salget av tømmer har svingt fra 10,5 millioner kubikkmeter i 1989/90 til 6,8 millioner kubikkmeter i 2003. Total fangstmengde i havfiskeriene har variert betydelig over tid. Dette henger sammen med ressursituasjonen og reguleringer av fisket. I 1980 gikk 30 prosent av fangsten til konsum og 70 prosent til produksjon av mel, olje og fôr mv. I 2008 gikk 74 prosent av fangsten til konsum.

Hav- og kystbasert akvakultur startet i det små på 1970-tallet. I 2008 er sysselsettingen anslått til snaut 7 millioner timeverk. Over tid har det vært en meget kraftig vekst i produksjonen, først og fremst av laks. I 1980 ble det produsert 8 000 tonn matfisk, fordelt på om lag like deler laks og regnbueørret. Ti år senere var produksjonen 150 000 tonn, av dette 146 000 tonn laks. I 2007 utgjorde førstehåndssalget av laks og regnbueørret 814 000 tonn.

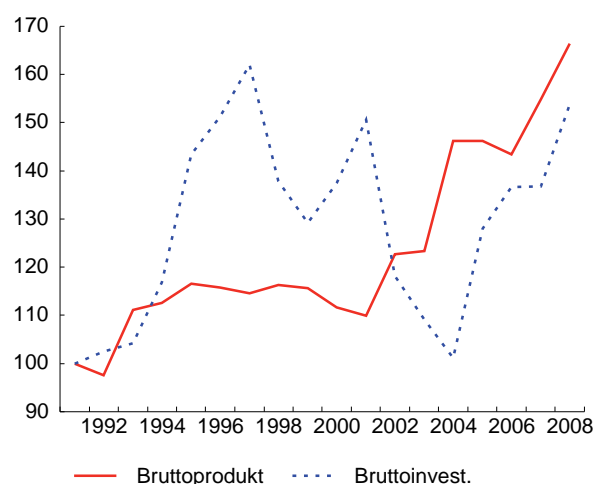
Jordbruk og skogbruk

Ifølge foreløpige tall fra nasjonalregnskapet økte produksjonen i jordbruket med 5,5 prosent fra 2007 til 2008, målt i faste priser. I 2008 utgjorde jordbrukets bruttoprodukt 13,1 milliarder kroner. Dette utgjør 0,5 prosent av bruttonasjonalproduktet.

Antall jordbruksbedrifter og sysselsettingen i jordbruket har vist sammenhengende nedgang over mange år. Fra 1999 til 2008 ble antall bedrifter redusert med 31 prosent. I 2002 og 2003 var den årlige avgangen av bedrifter mellom 5 og 6 prosent. Siden har nedleggningen gradvis avtatt, og fra 2007 til 2008 var avgangen av bedrifter 2,2 prosent, den laveste siden begynnelsen på 1990-tallet. Størrelsen på jordbruksarealet i bruk er relativt stabilt, men i noen områder av landet (Agder, deler av Vestlandet og deler av Nord-Norge) er det nedgang.

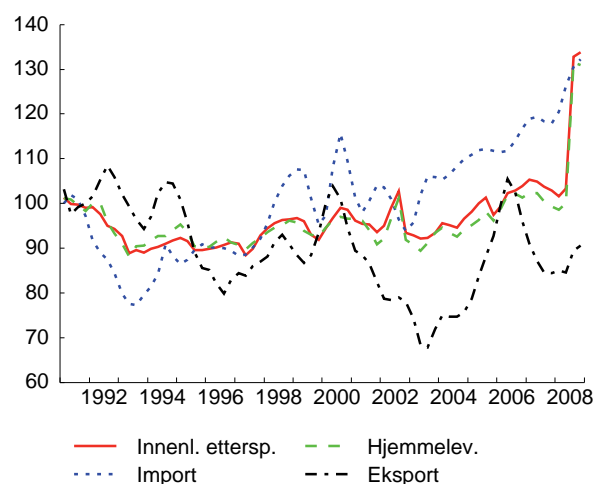
For 2008 har Budsjettnemnda for jordbruket budsjettet med 59 100 årsverk i jordbruket. Siden 1999 er

Figur 6.23. Produksjon og investering i primærnæringene. 1991=100

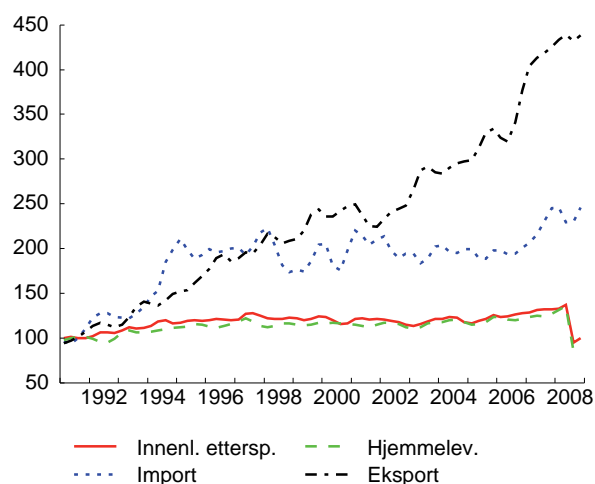
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.24. Prisutviklingen for varer fra primærnæringene. Sesongjustert og glattet. 1991=100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.25. Volumutviklingen for varer fra primærnæringene. Sesongjustert og glattet. 1991=100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 6.10. **Jordbruk, jakt og viltstell. Produksjon og faktoreretterspørsel. Milliarder kroner og prosentvis endring fra året før**

	Mrd. kr		Volum		Pris	
	2008	2007	2008	2007	2008	2008
Produksjon	29,2	-1,9	5,5	7,5	4,4	
Produktinnsats	16,0	-4,1	-2,4	3,7	10,0	
Bruttoprodukt	13,1	1,3	16,7	12,8	-2,4	
Bruttoinvesteringer	6,6	-3,8	-1,0	4,1	4,2	
Timeverk ¹	106,9	-3,4	-2,3	..	..	

¹ Millioner utførte timeverk.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 6.11. **Markedsutviklingen for jordbruksvarer, jakt og viltstell. Milliarder kroner og prosentvis endring fra året før**

	Mrd. kr		Volum		Pris	
	2008	2007	2008	2007	2008	2008
Produksjon	29,4	-1,7	5,4	7,5	4,4	
Eksport	0,4	-13,3	-5,2	1,9	-1,9	
Hjemmeleveranser	29,1	-1,5	5,6	7,5	4,5	
Import	7,9	16,4	9,9	3,2	9,6	
Innenlandsk anvendelse	37,0	1,8	6,5	6,6	5,5	
Lagerendringer	0,2	-0,3	4,4	..	..	
Innenlandsk etterspørsel	36,8	2,0	1,9	6,5	5,4	

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 6.12. **Jordbruksbedrifter etter organisasjonsform**

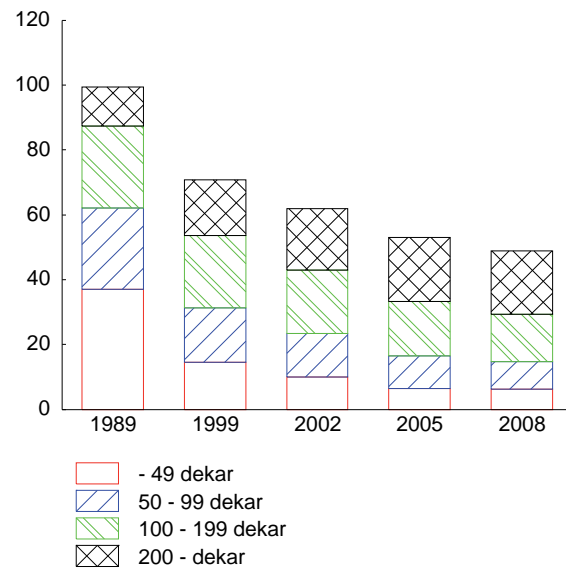
År	Jordbruksbedrifter i alt	Enkelt-person	Ansvarlig selskap	Aksjeselskap, stiftelse, staten, fylkeskommune, kommune mv.
1999	70 740	69 959	462	319
2002	61 890	60 044	1 398	448
2005	53 003	50 476	2 184	343
2008*	48 385	45 666	2 783	386

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

antall årsverk redusert med 22 500, noe som tilsvarer en gjennomsnittlig årlig nedgang på 3,1 prosent i perioden 1999-2008. Den samlede produksjonen av plante- og husdyrprodukter har endret seg lite disse årene. Det har dermed skjedd en betydelig økning i arbeidsproduktiviteten. Viktige årsaker er nedlegging av små bedrifter samt spesialisering og økt produksjon i de gjenværende bedriftene.

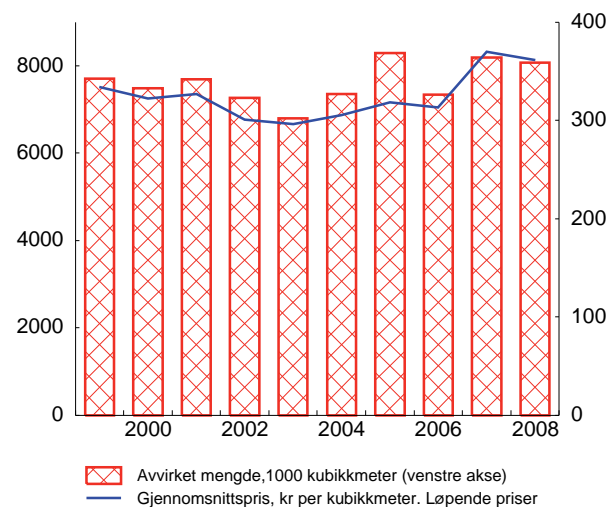
Inntektsutviklingen for jordbruket vurderes med utgangspunkt i normaliserte regnskaper, avgitt av Budsjettnemnda for jordbruket. Regnskapene viser at vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk økte fra 146 600 kroner i 2006 til 165 400 kroner i 2007. For 2008 er det budsjettet et vederlag på 176 000 kroner. Tallene er eksklusive virkningen av jordbruksfradraget ved ligningen. For 2008 er inntektsvirkningen av jordbruksfradraget anslått til 21 400 kroner per årsverk. Jordbruksfradraget ble innført fra og med skatteåret 2000 for skatteyttere med positiv næringsinntekt fra jordbruket.

Figur 6.26. **Antall jordbruksbedrifter (i tusen), etter størrelsen på jordbruksarealet i drift**

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.27. **Skogbruk. Avvirkning av tømmer for salg og gjennomsnittspris per kubikkmeter solgt tømmer**

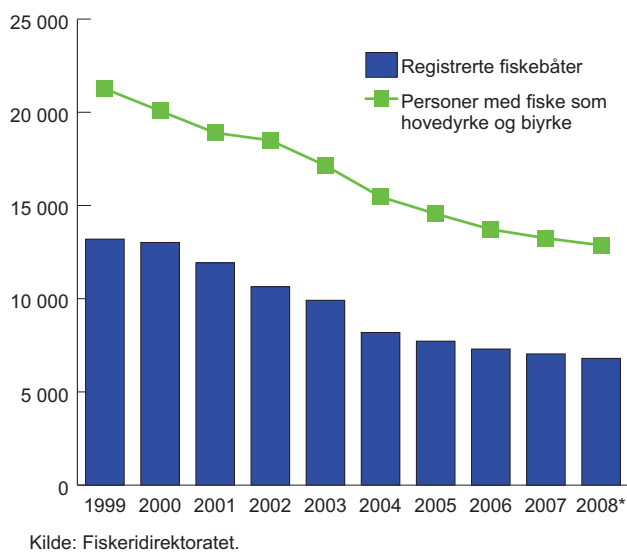

Kilder: Statistisk sentralbyrå.

Både i 2007 og 2008 har etterspørselen etter jordbruksprodukter økt og gitt rom for volum- og prisvekst for viktige produkter. Samtidig har det vært en betydelig økning i produksjonskostnadene. Særlig steg prisene for kunstgjødsel, kraftfôr og olje-/oljerelaterte produkter.

Resultatet av jordbruksoppgjøret våren 2008 ble en økning av målprisene for jordbruksprodukter beregnet til totalt 1 505 millioner kroner, fordelt på to omganger med prisøkning, henholdsvis 1. juli 2008 og 1. januar 2009. Målprisene er de prisene jordbruket ifølge avtalen har rett til å ta i gjennomsnitt over året gitt enkelte forutsetninger om markedene. Målprisene økte for alle produkter som omfattes av målprissystemet.

Figur 6.28. Fiske og fangst. Antall fiskebåter og fiskere

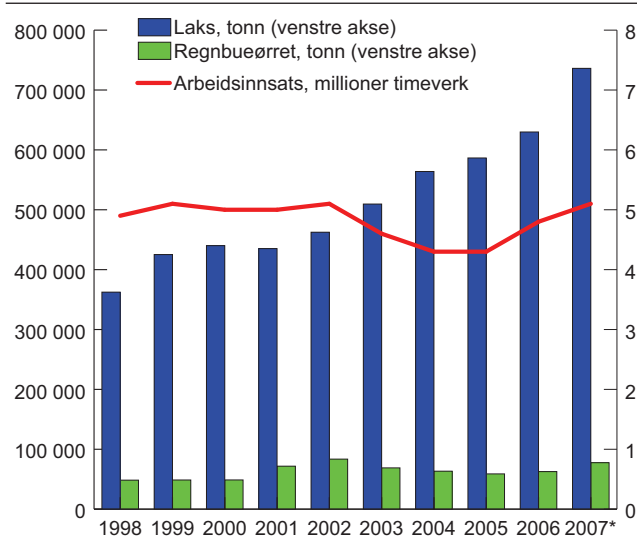

For budsjettåret 2009 vil overføringene fra staten øke med 350 millioner kroner, fra 11 845 millioner kroner i 2008. Til sammenligning ga jordbruksoppkjøret i 2007 en økning i målprisene og bevilgningene over statsbudsjettet på respektive 545 millioner kroner og 400 millioner kroner.

Det ble enighet om å ta opp justeringsforhandlinger høsten 2008 dersom prisstigningen på handelsgjødsel og kraftfôr ble vesentlig høyere enn forutsatt. Særlig prisen på kunstgjødsel økte kraftig i andre halvår 2008, og det ble åpnet forhandlinger. Budsjettnemnda for jordbruket beregnet de økte utgiftene til 615 millioner kroner. Partene ble enige om en foreløpig kompensasjon på 500 millioner kroner, og alt skal tas som økning av målpriser i løpet 2009. Videre skal det ses særskilt på kunstgjødsel- og kraftfôrkostnadene under de ordinære forhandlingene våren 2009.

Partene i jordbruksoppkjøret er dessuten enige om å utrede mulige endringer i markedsordningene for kjøtt og egg. Bakgrunnen er den gjeldende WTO-avtalens bestemmelser om internstøtte til landbruket. Norge er i ferd med å nå taket for såkalt gul støtte (direkte prisstøtte og høyere pris som følge av tollvern). Ved å ta kjøtt og egg ut av målprissystemet vil den beregnede gule støtten reduseres. Endringene i markedsordningene må kunne gjennomføres fra 1. juli 2009, slik at Norges forpliktelser i henhold til WTO-avtalen overholdes.

Jordbruket inngår i de pågående forhandlingene i WTO (Doha-runden), som omfatter tollsatser, internstøtte, avskaffelse av eksportsubsidier og spesiell behandling av u-land. Forhandlingene vil trolig medføre en liberalisering av handelen med jordbruksvarer og kan derfor få stor betydning for jordbruket i Norge. Det ble heller ikke i 2008 oppnådd enighet om en ny avtale for jordbruket.

Figur 6.29. Akvakultur. Laks og regnbueørret. Førstehåndssalg av matfisk og arbeidsinnsats¹

¹ Inkludert arbeidsinnsats i klekkerier og produksjon av settefisk.
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

I skogbruket falt produksjonen med 1,7 prosent fra 2007 til 2008, målt i faste priser, ifølge foreløpige tall fra nasjonalregnskapet. I 2008 utgjorde skogbrukets bruttoprodukt 5,3 milliarder kroner. Inkludert i dette beløpet er beregnet verdi av økningen i stående tømmermervolum fra 2007 til 2008. Bruttoproduktet i skogbruket utgjorde 0,2 prosent av bruttonasjonalproduktet i 2008.

Ifølge foreløpige tall solgte skogeierne 8,1 millioner kubikkmeter tømmer i 2008. Det er vel 100 000 kubikkmeter mindre enn året før. Bruttoverdien av tømmeret solgt til industrien i 2008 var 2,9 milliarder kroner. Foreløpige beregninger viser at skogeierne fikk 361 kroner i gjennomsnitt per kubikkmeter solgt tømmer, noe som er 9 kroner mindre enn i 2007. På grunn av lavere etterspørsel etter tømmer fra sagbrukene gikk gjennomsnittsprisen for sagtømmer ned fra 510 kroner i januar til 404 kroner i desember. Gjennomsnittsprisen for tømmer til produksjon av cellulose, sponplater mv. økte i 2008 sammenlignet med året før.

Fiske, fangst og akvakultur

Produksjonen i fiske, fangst og akvakultur økte med 5,1 prosent fra 2007 til 2008, målt i faste priser, ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall. I 2008 utgjorde bruttoproduktet 9,8 milliarder kroner (0,4 prosent av bruttonasjonalproduktet), hvorav 3,0 milliarder av bruttoproduktet var fra akvakultur. Arbeidsinnsatsen i næringene er beregnet til 13 600 normalårsverk i 2008, hvorav ca. 30 prosent var i akvakultur. Fiske, fangst og akvakultur er betydelige eksportnæringer, og for 2008 viser foreløpige tall en samlet eksportverdi av fisk og skaldyr på 36,9 milliarder kroner, noe som utgjør 4,0 prosent av samlet norsk eksportverdi (10,3 prosent eksklusive eksportverdien av råolje, naturgass og kondensater).

Tabell 6.13. **Fiske, fangst og oppdrettsnæringen. Produksjon og faktoretterspørsel. Milliarder kroner og prosentvis endring fra året før**

	Mrd. kr		Volum		Pris	
	2008	2007	2008	2007	2008	2008
Produksjon	33,4	12,5	5,1	-12,1	-2,5	
Produktinnsats	23,6	13,7	5,7	1,6	6,3	
Bruttoprodukt	9,8	11,0	4,3	-29,3	-19,0	
Bruttoinvesteringer	3,5	13,7	54,4	4,3	3,3	
Timeverk ¹	29,5	-0,1	2,1	..	..	

¹ Millioner utførte timeverk.
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 6.14. **Markedsutviklingen for fiske, fangst og oppdrettsnæringen. Mrd. kroner og prosentvis endring fra året før**

	Mrd. kr		Volum		Pris	
	2008	2007	2008	2007	2008	2008
Produksjon	32,4	12,7	5,1	-12,4	-2,5	
Eksport	16,7	24,2	5,4	-15,4	1,2	
Hjemmeleveranser	15,7	2,6	4,9	-9,1	-6,2	
Import	0,6	-0,3	6,2	-13,7	17,7	
Innenlandsk anvendelse	16,3	2,5	5,0	-9,3	-5,5	
Lagerendringer	2,1	-4,7	1,7	..	..	
Innenlandsk etterspørsel	14,2	8,9	3,7	-8,5	-4,0	

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Samlet fangstmengde i de tradisjonelle havfiskeriene har gått svakt ned i siste 5-årsperiode. Nedgangen skyldes mindre fangst av fisk til produksjon av mel og olje. Fra 2003 til 2008 økte andelen av fangsten brukt til konsum fra 56 til 74 prosent. Foreløpige tall for 2008 viser at både samlet fangst og førstehåndsverdien av fangsten var om lag som i 2007. Fra 2003 til 2008 økte samlet førstehåndsverdi med 35 prosent. Nesten hele økningen kom i 2004 og 2005 og skyldes økte priser på viktige fiskeslag. Samlet fangstverdi i 2008 var 12,0 milliarder kroner, og av dette står sild og torsk for 52 prosent.

Laks utgjør snaut 90 prosent av mengde solgt fisk fra norske oppdrettere. Regnbueørret utgjør om lag 9 prosent, mens andre fiskeslag, hvorav torsk er viktigst, utgjør mindre enn 2 prosent av totalt kvantum. Eksportert mengde laks (fersk og fryst) har økt hvert år i perioden 1999 - 2008, unntatt i 2001. I 2008 ble det eksportert 559 000 tonn laks, som er 89 prosent mer enn i 1999 og 2,8 prosent mer enn i 2007. Gjennomsnittlig eksportpris for laks har svingt mye i perioden. I 2000 var gjennomsnittsprisen 32,20 kroner per kg. Fra 2000 til 2003 falt prisen med nesten 11 kroner, for så å stige til 2000-nivået i 2006. Fra 2006 til 2007 ble det igjen et kraftig prisfall med minus 5,60 kroner per kg. For 2008 er den foreløpige gjennomsnittsprisen 2,0 prosent høyere enn i 2007. Lakseprisene var noe høyere i annet halvår 2008 enn i første. Samlet verdi av den eksporterte laksen var 15,0 milliarder kroner i 2008, mot 14,4 milliarder kroner året før.

EU er det viktigste markedet for norsk oppdrettsfisk. I 2008 gikk 75 prosent av den eksporterte laksen til

landene i EU. Adgangen til dette markedet har i mange år vært påvirket av EUs forsøk på å begrense importen av norsk oppdrettsfisk ved bruk av ulike handelspolitiske virkemidler for å beskytte egne oppdrettere. I januar 2006 vedtok EU nye tiltak som opprinnelig hadde en varighet på fem år og innebar minste importpriser for laks. I februar 2006 besluttet Regjeringen å bringe EUs tiltak mot norsk laks inn for tvisteløsning i WTO. I november 2007 ble resultatet fra behandlingen i WTOs tvisteløsningspanel offentliggjort, og Norge fikk medhold på de fleste punkter. EU besluttet å oppheve tiltakene mot norsk oppdrettslaks med virkning fra 20. juli 2008. I august opphevet EU også tiltakene mot norsk regnbueørret.

Også Russland er et viktig marked for norsk oppdrettslaks og øvrig fisk. Fra 1. januar 2006 innførte Russland forbud mot import av fersk norsk laks på grunn av angivelig uakseptabelt høyt innhold av kadmium og bly. I løpet av året kom eksporten av fersk laks til Russland gradvis i gang igjen, men bare fra noen godkjente anlegg. I løpet av 2007 og 2008 har flere anlegg blitt godkjent, og restriksjonene har nå lite å si for omfanget av handelen. I 2008 var eksporten av fersk og fryst laks til Russland 54 900 tonn, 17 prosent mer enn i 2005. Kvantumet utgjorde 10 prosent av Norges eksport av disse produktene.

Norge fikk høsten 2007 varsel fra russisk veterinærtjeneste om at det vil bli restriksjoner på import av norsk pelagisk fisk, for eksempel makrell og sild. Disse restriksjonene er foreløpig utsatt.

6.6. Utenriks sjøfart

Produksjonen i utenriks sjøfart målt i løpende priser økte med 4,4 prosent fra 2007 til 2008 (se tabell 6.15). Utviklingen er fordelt på en 5,0 prosent prisvekst og en volumnedgang på -0,6 prosent. Tall fra Rederiforbundet viser en viss økning totalt i utenriksflåten for 2008, selv om antall skip som seiler under norsk flagg har avtatt. Da vi likevel har en nedgang i produksjonsvolumet totalt, har dette å gjøre med uutnyttet kapasitet i flåten, spesielt mot slutten av året. Det er særlig når det gjelder oljetankskip og offshore serviceskip at kapasiteten har økt fra 2007 til 2008.

Tabell 6.15. **Produksjon og faktoretterspørsel i utenriks sjøfart. Prosentvis endring fra året før**

	Løpende priser		Volum		Pris	
	2007	2008	2007	2008	2007	2008
Produksjon	9,3	4,4	0,9	-0,6	8,3	5,0
Produktinnsats	5,5	7,1	1,0	-0,4	4,4	7,6
Bruttoprodukt	19,4	-1,9	0,6	-0,8	18,7	-1,1
Bruttoinvesteringer	26,2	20,4	22,4	13,2	3,0	6,4
Sysselsetting	97,5 ¹	102,4 ¹	7,3 ¹	5,0 ¹	2,3 ²	3,1 ²

¹ Total sysselsetting i millioner utførte timeverk.

² Lønnskostnader per utførte timeverk (lønnstakere).

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Boks 6.2. Utenriks sjøfart

Utenriks sjøfart er en internasjonal næring. Et skip kan eies av et selskap i ett land, drives av et selskap i et annet land, og være registrert i et tredje. Eierstrukturen er ofte kompleks, og bidrar til at det i praksis er vanskelig å skille ulike lands sjøfartsvirksomhet. Nasjonalregnskapet regner inntekter og utgifter knyttet til driften av et skip som driftsinntekter og -utgifter for Norge dersom operatøren av skipet er norsk. Norske selskapers inntekter knyttet til utleie av skip til norske eller utenlandske selskap, ved såkalt tidsbefraktning eller bareboatbefraktning, regnes også som norsk produksjon. Norske selskapers datterselskap i utlandet, som ofte står for driften av selskapets skip, regnes ikke som norske selskaper, og inkluderes derfor ikke i norsk produksjon.

Skipets nasjonalitet bestemmes ut i fra nasjonaliteten til skipets eier. Hovedprinsippet er at den norske eierandelen skal være minst 50 prosent for at skipet skal regnes som norsk. Dette gjelder uavhengig av hvilket flagg skipet seiler under.

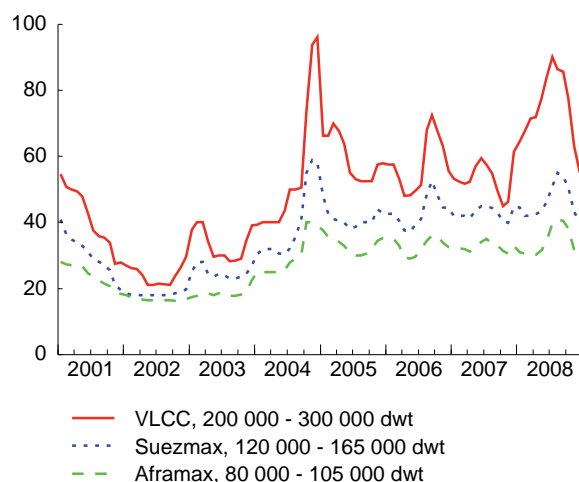
Definisjonsmessig ble innholdet i næringen utenriks sjøfart endret i forbindelse med hovedrevisjonen av nasjonalregnskapet i 2006. Tidligere var supplyvirksomhet fordelt på næringene innenriks- og utenriks sjøfart. Fra og med 2004 ble supplyvirksomhet en egen næring. Denne næringen presenteres nå sammen med utenriks sjøfart i nasjonalregnskapets tabeller. Supplyvirksomhet holdes dermed utenfor begrepet Fastlands-Norge. Bakgrunnen for å definere supplyvirksomhet som en egen næring var vanskeligheter med å opprettholde skillet mellom innenriks- og utenriksfart. Det faktum at supplyvirksomhet er en oljerelatert transportaktivitet som er voksende på eksportmarkedene, var viktig for beslutningen om å holde supplyvirksomhet utenfor Fastlands-Norge.

Etter en sterk vekst i bruttoinvesteringene i utenriks sjøfart fra 2006 til 2007 fortsatte veksten fra 2007 til 2008 med 20,4 prosent fordelt på en volumvekst på 13,2 og en prisvekst på 6,4 prosent. Bruttoinvesteringene i fast realkapital var på 25,8 milliarder kroner i 2008. Den sterke veksten i investeringer må sees i lys av den langvarige veksten i næringen generelt. Investeringsaktiviteten i skipsfarten er preget av ordre som ligger langt frem i tid, ofte mange år. Slik sett kan man ikke se noe effekt av finanskrisen i investeringstallene for 2008.

Sysselsettingen i næringen, som også omfatter utenlandske sjøfolk på norske skip, økte noe i løpet av året. Antall sysselsatte, selvstendige og lønnstakere, er foreløpig beregnet til 53 100 for 2008, mot 50 500 i 2007. Utenriks sjøfart er den næringen med den laveste utviklingen i lønn per normalårsverk fra 2007 til 2008.

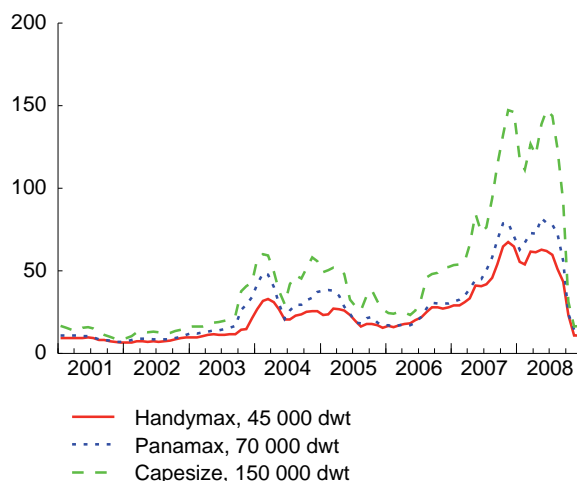
I perioden fra desember 2007 til desember 2008 falt gjennomsnittlige tankfraktrater noe for de tre største skipsgruppene VLCC, Suezmax og Aframax. Imidlertid steg ratene gjennom de første tre kvartalene før nedgangen begynte i fjerde kvartal. Tankmarkedet er følsomt overfor svingninger i etterspørselen etter

Figur 6.30. Utvikling i fraktrater for frakt av olje. Tankindekser 12 måneders tidsbefraktning. 1000 USD/dag

Kilde: Fearnleys Monthly.

Figur 6.31. Utvikling i fraktrater for frakt av tørrbulk. Tørrbulkindeks, 12 måneders tidsbefraktning. 1000 USD/dag

Kilde: Fearnleys Monthly.

olje, ettersom frakt av olje står for mesteparten av fraktinntektene.

Den gjennomsnittlige eksportprisen på olje steg med 26,3 prosent fra 2007 til 2008, Verdensmarkedsprisene for råolje hadde et lignende forløp som tankratene gjennom året med et uvanlig fall i 4. kvartal. Prisfallet i verdensmarkedet for olje gjenspeiler etterspørselssvikt, som også påvirker aktiviteten og prisene i tankvirksomheten. På kvartalsbasis i 2008 økte prisene for eksport av råolje (fra samme kvartal året før) hhv. med 45 prosent, 52 prosent og 43 prosent før det i 4. kvartal sank med 23 prosent.

Fraktratene for tørrlast på verdensmarkedet steg markant gjennom hele 2007, og etter et kortvarig fall rundt nyttår steg ratene videre utover i 2008. Ved slutten av året hadde imidlertid ratene for mange skipstyper vært igjennom en drastisk reduksjon, og lå nå under nivået ved begynnelsen av 2007. Problemene

i verdensøkonomien er sentrale også i denne sammenheng.

Totalt for året 2008 er driftsresultatet for næringen foreløpig beregnet til over 4 milliarder kroner.

6.7. Private tjenesteytende næringer, Fastlands-Norge

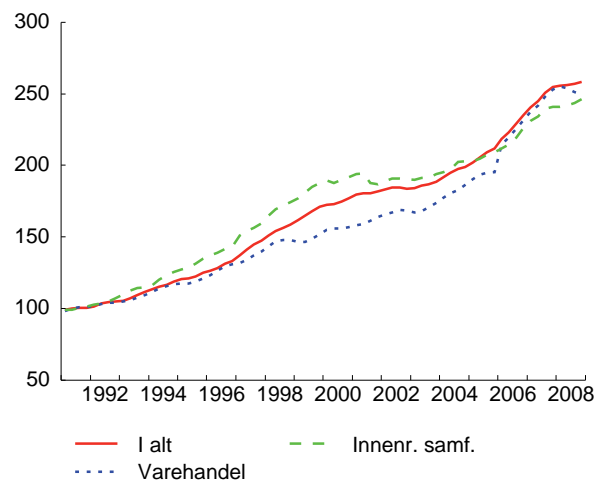
De private tjenesteytende næringene sto i 2008 for om lag 39 prosent av bruttonasjonalproduktet for Fastlands-Norge. Dette er uendret fra året før. Samlet sett sto disse næringene for 47 prosent av sysselsettingen i Fastlands-Norge.

Foreløpige tall fra nasjonalregnskapet viser at produksjonen i privat tjenesteyting økte med 4 prosent målt i faste priser fra 2007 til 2008, se tabell 6.16. Privat tjenesteyting viste en stadig svakere vekst gjennom året, antallet sysselsatte personer økte med om lag 4 prosent mens arbeidsinnsatsen, målt i utførte timeverk, steg med 4,5 prosent fra året før. Forskjellen kan i stor grad forklares med at det var to flere arbeidsdager i 2008 enn i 2007.

Forretningsmessig tjenesteyting, som blant annet inkluderer eiendomsdrift, databehandlingsvirksomhet og annonse- og reklamevirksomhet, står for om lag 30 prosent av bruttoproduktet til de private tjenesteytende næringene. Veksten i produksjonsvolumet i disse næringene var i underkant av 6 prosent i 2008, ned fra 9,8 prosent i 2007. Lav vekst i 3. og 4. kvartal var med på å trekke ned veksten på årsbasis. Sysselsettingen økte med 7,3 prosent for forretningsmessig tjenesteyting i 2008.

Varehandelen utgjorde om lag en firedel av bruttoproduktet i de private tjenesteytende næringene. Produksjonen vokste 3,6 prosent i volum i 2008, mot 9,1 prosent i 2007. Blant annet bidro en sterk nedgang i salg av motorkjøretøy til å trekke ned veksten i varehandel. Sesongjusterte tall viser at aktiviteten i varehandelen flatet ut fra årsskiftet 2007/2008 og viser deretter en nedgang i andre halvår. Dette kan sees i

Figur 6.32. Produksjon i privat tjenesteyting, Fastlands-Norge utenom bolig tjenester. Sesongjustert. 1991=100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

sammenheng med de økonomiske urolighetene som særlig gjorde seg gjeldende utover høsten, og den nedgangen det medførte i husholdningenes etterspørsel. Sysselsettingen i varehandelen for 2008 viser en vekst på 3,1 prosent.

Volumveksten i produksjonen for post og telekommunikasjon i 2008 var i overkant av 6 prosent. Tilsvarende var den 12,8 prosent i 2007. Det var hovedsakelig telekommunikasjon som bidro til veksten. Det var nedgang i konsumprisene for teletjenester i 2008, og dette forklarer i stor grad den relativt kraftige veksten i produksjonsvolumet på årsbasis. Sysselsettingen økte med 2,5 prosent for post- og telekommunikasjon i 2008.

Produksjonen i hotell- og restaurantvirksomhet vokste med 2,4 prosent målt i faste priser. Høy vekst i restaurantvirksomhet, som utgjør om lag 80 prosent av den totale omsetningen, bidro til å holde den samlede veksten oppe. Foreløpige tall fra overnattingsstatistikken viser en nedgang i antall gjestedøgn i 2008. Det var spesielt overnattinger forbundet med ferieformål som

Tabell 6.16. Private tjenesteytende næringer, Fastlands-Norge. Nivå og prosentvis endring fra året før

	Produksjon						Utførte timeverk			
	Nivå ¹	Endring volum		Endring pris		Nivå ²	Endring			
		2008	2007	2008	2007		2008	2007		2008
Varehandel	353,9	9,1	3,6	2,1	3,1	491,3	508,1	3,9	3,4	
Hotell- og restaurantvirksomhet	62,5	5,7	2,4	4,9	5,1	98,1	100,6	3,4	2,6	
Innenriks sjøfart	8,0	-2,2	-3,4	8,6	7,0	13,3	13,4	2,8	1,4	
Transport ellers	179,5	6,4	0,0	3,2	6,3	175,3	181,4	1,9	3,5	
Post- og telekommunikasjon	85,6	12,8	6,3	-3,2	-1,8	51,2	52,8	5,1	3,2	
Finansiell tjenesteyting	147,2	10,4	4,0	1,2	7,0	74,5	76,8	2,4	3,1	
Forretningsmessig tjenesteyting	480,4	9,8	5,9	5,1	5,2	421,3	456,0	8,9	8,2	
Personlig tjenesteyting	176,2	4,3	3,9	3,7	4,7	267,1	274,2	2,4	2,7	
Sum Private tjenesteytende næringer	1 493,2	8,5	4,0	3,1	4,5	1 592,1	1 663,3	4,6	4,5	

¹ I løpende priser, milliarder kroner.

² Millioner timeverk utført av lønntakere og selvstendige.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

trakk ned. Sysselsettingen i hotell- og restaurantvirksomhet økte med 2,5 prosent i 2008.

Bruttoproduktet for finansiell tjenesteyting utgjorde 11 prosent av bruttoproduktet i privat tjenesteyting i 2008. Foreløpige tall viser en vekst i produksjonsvolumet på 4 prosent. Tilsvarende var veksten i 2007 på 10,4 prosent. Sysselsettingsveksten for næringen i 2008 var på 2,5 prosent.

Transporttjenester, som inkluderer jernbane- og sporveistjenester, annen landtransport, lufttransport og tjenester tilknyttet transport, viste uendret produksjonsvolum i 2008 fra året før. Sysselsettingsveksten var på 2,6 prosent. Bak disse tallene ligger en vekst i produksjonsvolumet både til jernbane- og sporveistjenester og luftfart. Tall for NSB og Flytoget viser god vekst i passasjertallene, og tall fra Avinor viser vekst i antall flypassasjerer. Det var en større økning i antall passasjer til utlandet enn i den innenlandske trafikken.

Nullveksten i transportnæringen skyldes en reduksjon i produksjonsvolumet for tjenester tilknyttet transport. Denne næringsgruppen står for om lag 40 prosent av bruttoproduktet i transport. Tjenester i tilknytning til transport omfatter blant annet tjenester tilknyttet sjøtransport og reisebyråvirksomhet.